

Butlletí de l'Associació Bíblica de Catalunya

98. gener 2008

Hem passat les festes del Nadal, i les Jornades de Biblistes. Tenim al davant tot un ventall de perspectives de cara a la nostra tasca i, sobretot, a la nostra vivència a la llum de la Paraula de Déu.

Durant l'any 2008 se'ns farà més present la figura de sant Pau amb l'incentiu de conèixer millor els seus escrits i la seva presència en la propagació del missatge evangèlic.

A Tarragona es viu l'any jubilar, 21 de gener del 2008 al 21 de gener del 2009, amb motiu del 1750 aniversari del martiri del bisbe sant Fructuós i els seus diaques sant Auguri i sant Eulogi. Entre altres actes importants, hi ha programat un gran congrés internacional sobre el cristianisme dels primers segles.

La Federació Bíblica Catòlica (CBF) ha convocat la VII Assemblea Plenària a Tanzània, concretament a Dar es Salaam, en les instal·lacions de la Conferència Episcopal d'aquest país. S'hi reunirà gent de tot el món, institucions i associacions federades a la CBF, l'ABCAT també n'és membre. Del 24 de juny al 3 de juliol es faran celebracions, ponències, posades en comú, diàlegs, fòrums, presentacions d'experiències, recerques, compromisos i document final. El tema d'aquesta assemblea és: "La Paraula de Déu: font de reconciliació, justícia i pau". Sota la llum de les paraules de Pau: *Som ambaixadors de Crist* (2Co 5,19-20).

A Roma, del 5 al 26 d'octubre es reuniran els bisbes del món per a tractar en sínode la *Dei Verbum* (Constitució dogmàtica sobre la divina revelació) i concretament aquest punt: "La Paraula de Déu en la vida i la missió de l'Església". En tot el món, sobretot els membres de la Federació Bíblica Catòlica en les reunions regionals i subregionals, s'han fet aportacions a l'estudi del document preparatori que tenen els bisbes. Es desitja sobretot la prioritat de l'objectiu pastoral del sínode, que no es limiti a crear estructures de pastoral bíblica sinó que afavoreixi constantment l'animació bíblica de tota la pastoral.

Nosaltres, atents a totes aquestes realitats, intentem aportar tot el que podem i continuarem treballant al servei de la vida que dona la Paraula.

Volem que cada vegada es vegi més clara la funció de la Sagrada Escripura, la Bíblia, com a norma fonamental per entendre el que és la Paraula de Déu, perquè *tota l'Escriptura és inspirada per Déu i útil per a ensenyar, refutar, corregir i educar en el bé, perquè el qui és home de Déu arribi a la maduresa i estigui sempre a punt per a tota obra bona* (2Tm 3,16-17).

Desitgem que els bisbes tinguin sempre present el moment de la seva consagració episcopal amb la imposició de l'evangelari sobre el cap, ja que són els primers responsables de la difusió de la Paraula de Déu, les Sagrades Escripures, a tota persona de bona voluntat. Que es dediquin *a llegir l'Escriptura, a exhortar i a instruir*. Que no es desentenguin *del do que Déu els va concedir en virtut de les paraules profètiques i de la imposició de mans feta pel col·legi dels qui presideixen la comunitat* (1Tm 4,13-14). *Les Sagrades Escripures tenen el poder de donar-te la saviesa que duu a la salvació gràcies a la fe en Jesucrist* (2Tm 3,15).

Desitgem que aquesta saviesa i ensenyament s'encaminin a equipar tots els creients perquè siguin portadors de la Paraula gràcies a una lectura de la Bíblia que alimenti cada dia la seva vida espiritual i ens doni el goig de compartir-la amb els altres, *fins que tots plegats arribem a la unitat en la fe i en el coneixement del Fill de Déu, a formar l'home perfecte, a la talla pròpia de la plenitud del Crist* (Ef 4,13).

Desitgem que el sínode, tot respectant la diversitat dels mètodes de lectura de la Paraula de Déu, recomani una lectura que respecti el text en la seva integritat i exclouï qualsevol utilització fonamentalista, *així ja no serem més com infants, moguts d'ací d'allà i portats a la deriva pel vent de qualsevol doctrina, a mercè de tothom i víctimes de l'astúcia que encamina a l'error* (Ef 4,14).

Desitgem que tots els membres del poble de Déu tinguin accés a la lectura de la Bíblia, una lectura promoguda i encoratjada dins la vida familiar i des de tots els grups eclesials. *Així, mantenint-nos en la veritat i en l'amor, creixerem en tot fins que arribem a Crist, que és el cap. Per ell, tot el cos es manté unit harmoniosament gràcies a tota mena de juntures que el sostenen; així, d'acord amb l'energia distribuïda segons la mesura de cada membre, tot el cos va creixent i edificant-se en l'amor* (Ef 4,15-16).

Aquesta és la nostra esperança que volem mantenir amb coratge per ser sempre la casa de Déu (He 3,6) que creix contínuament amb tots els qui escolten l'Evangeli i es deixen conduir per l'Esperit Sant (Rm 15,16).

Joan Magí

Traduir la Bíblia, un fet cultural rellevant

Amb motiu dels 25 anys
de la *Bíblia catalana: traducció interconfessional* (BCI)

per Francesc Parcerisas

Senyor Arquebisbe metropolità de Tarragona, senyor President de l'Associació Bíblica de Catalunya, senyores i senyors:

En primer lloc em permetran que agraeixi molt breument, però de cor, a l'Associació Bíblica de Catalunya, la seva invitació a parlar en aquest acte. Ho faig amb molt de gust en nom dels escriptors i dels estudiosos de la traducció que tenim, en la Bíblia, diversos models de llengua, plasmacions de les ideologies imperants, i exemples nombrosos de rellevància social de la traducció bíblica. I ho faig també com a record a la memòria del pare Guiu Camps, que jugà un paper molt important en els estudis bíblics a Catalunya, tingué una participació ben activa en l'aventura d'aquesta Bíblia interconfessional que avui ens aplega aquí, i mantingué un lligam de reconeixement amb la Facultat de Traducció de la Universitat Autònoma de Barcelona, de la qual en va ser el seu primer Doctor *Honoris Causa*.

Voldria iniciar aquestes reflexions amb una referència a un butlletí bibliogràfic que, l'any 1932, va començar a publicar la Societat de Nacions. Es tractava d'un butlletí en què es recollien les traduccions publicades a sis països: Alemanya, Espanya, Estats Units, França, Itàlia i el Regne Unit. Després de la Segona Guerra Mundial aquell butlletí, sota l'empara de l'UNESCO, esdevingué l'*Index Translationum*, una important base de dades sobre la traducció, informatitzada d'ençà de 1979, que avui conté més d'un milió de dades referents a més de 100 països, amb referències a tots els temes: des de les ciències naturals o l'agricultura, fins a l'art i la literatura, i on apareixen ressenyats

uns 200.000 autors en 400 idiomes. Tots els anys, l'*Index* registra unes 80.000 noves referències bibliogràfiques. Doncs bé, quan consultem aquest enorme repertori bibliogràfic, de seguida ens adonem que la Bíblia, malgrat tractar-se d'una sèrie de textos antiquíssims, continua figurant entre els llibres més traduïts al món. En concret, allò que l'*Index Translationum* descriu com a *la Bíblia N. T.* (és a dir el Nou Testament) apareix en el lloc tretzè amb 2.233 entrades i en el lloc vint-i-quatrè, amb 1.711 entrades, apareix *la Bíblia* a seques, tot i que, si observem aquest segon conjunt de textos, de seguida ens adonarem que la majoria d'aquestes segones entrades sota el títol genèric inclouen tant l'Antic com el Nou Testament.

Aquí no vull cridar pas l'atenció sobre aquesta divisió, tan arbitrària com tants d'altres aspectes del propi *Índex*, sinó el que això revela sobre la nostra societat, és a dir, els aspectes sociològics i ideològics del món en què vivim, ja que, sempre segons l'*Index Translationum*, William Shakespeare ocupa la sisena posició entre els autors més traduïts i va just al davant de les prolífiques autores de novel·la rosa Barbara Cartland (l'àvia de Lady Di) i Danielle Steel (una novel·lista de qui el seu traductor català solia dir que se li podien atribuir algunes qualitats però no pas precisament la de tenir un estil d'"acer"). Però és que Shakespeare —potser el literat més gran que mai hagi existit a Europa— ve, en l'*Index Translationum*, precedit d'Agatha Christie, Jules Verne, Vladimir Lenin i Enid Blyton, mentre que el primer lloc del rànquing dels més traduïts és ocupat, amb molta diferència —8.509 entrades— per Walt Disney Productions, és a dir, no pas un autor, sinó una gegantina corporació per a l'entreteniment de la mainada. Amb això els volia fer notar que, dins un sistema cultural com el nostre marcat pels interessos econòmics i per la globalització, no deixa de ser rellevant que la Bíblia es trobi al capdamunt dels textos que avui assoleixen una més gran difusió. I ho dic perquè els textos ideològics han cedit pas, de forma alarmant, davant els textos més consumits pel mercat que són, bàsicament, d'entreteniment i lleure i perquè la Bíblia tampoc no és un producte sortit de l'àmbit anglosaxó —que és, des del punt de vista comercial, el que marca les pautes d'imposició-acceptació als mercats lectors. I tot plegat sense oblidar —perquè no podem pas caure en aquest parany innocent— que els criteris que se solen esgrimir com a estrictament de mercat, o comercials, estan, de fet, marcats per ideologies molt concretes: d'entrada, que la raó del guany i del benefici són la panacea de tot capteniment humà. Però aquest seria un tema molt llarg a debatre.

Si repasséssim la llarguíssima tradició traductora de la Bíblia de seguida ens adonaríem de com ha anat lligada a la cultura, a la llengua i a la comunicació amb el poble. Una tradició que, pel que fa a la difusió impresa en llengua catalana, té les arrels en la desapareguda traducció de Bonifaci Ferrer de 1478 i continua amb la versió de *Lo Nou Testament* de Melcior Prat publicada a Londres a cura de la British and Foreign Bible Society el 1832; una tradició que, sobretot, es multiplica de sobte en el primer terç del segle xx amb les versions bíbliques de mossèn Frederic Clascar, del Foment

*Francesc Parcerisas
en un moment
de la jornada amb motiu
dels 25 anys de la BCI*

de Pietat Catalana, de la Fundació Bíblica Catalana promoguda per Francesc Cambó, i amb l'anomenada Bíblia de Montserrat, que va tenir el pare Bonaventura Ubach com a inspirador, impulsor i factòtum. La traducció impresa de Bonifaci Ferrer és importantíssima perquè ens parla no sols d'un possible grup hebraïtzant, sinó també d'un estament social econòmicament poderós per a comprar-ne els volums (que eren un objecte car a l'època), de l'establiment dels impressors alemanys a València i, finalment, de la possible destrucció dels exemplars davant les amenaces de la Inquisició. De manera similar, *Lo Nou Testament* de Londres només s'explica a la llum de l'activitat de la Societat Bíblica, dels primers moviments de la Renaixença i de l'acceptació del català com a llengua pròpia dels fidels a Catalunya (i, aquí, paga la pena de recordar que l'impressor Bergnes de las Casas va reeditar el llibre a Barcelona). I les empreses de traducció de la Bíblia al català ja dins el segle xx suara mencionades, són un bon exemple d'algunes importants desavinences però, sobretot, del sentiment comú de com era necessari disposar, per fer de la nostra cultura una cultura independent, moderna i europea, de traduccions bíbliques que arribessin als lectors (als diferents tipus de lector que cada empresa duia al magí). I això perquè la Bíblia, per utilitzar una definició de Damià Roure, és «un àmbit de cultura i de discurs, que constitueix un dels codis necessaris per a explicar la nostra civilització occidental».

Per als estudiosos de la traducció, la Bíblia és un llibre peculiar per quatre aspectes. En primer lloc perquè està format per uns textos, o per una sèrie de llibres, mancats d'un original material únic. En segon lloc perquè fins i tot el seu títol ens ha pervingut fossilitzat en una forma grega que serveix per a designar un conjunt, però aquest mateix conjunt de llibres «canònics» és diferent segons les distintes tradicions interpretatives. En

tercer lloc, perquè es tracta d'un conjunt de textos que porten aparellada una quantitat d'estudis, exegesis, versions i comentaris que condicionen qualsevol nova traducció tot i que, paradoxalment, justifiquen el fet que, al llarg de la història, se n'hagin fet tantes versions i tan diverses. I, en quart lloc, perquè a través de la seva constant retraducció es vehicula un determinat pensament religiós, d'abast mundial, que, al llarg del temps, es va adaptant, com el text mateix, a les circumstàncies canviant del món. D'aquesta enorme proliferació, antiga i moderna, de traduccions bíbliques, se n'ha derivat una multiplicitat necessària, en alguns moments decisiva, en alguns moments confusa. El dilema constant apareix entre l'original intocable i la seva divulgació inevitable i necessària. Qualsevol acte de traducció, com el mite de Babel, ens pot servir per descriure el conflicte entre la unitat i la diversitat, entre l'homogeneïtzació i la fragmentació, entre el coneixement tancat i pur i la divulgació i popularització d'aquest coneixement. I és per això que, quan ens referim a les traduccions bíbliques com a fets culturals rellevants ho fem pensant en canvis decisius en el pensament i en la vida. N'hi hauria prou de recordar els noms d'Alcuí de York (735-804), de la Bíblia Políglota Complutense (1514-1517), la versió llatina d'Erasme del Nou Testament (1516), les traduccions directes de l'hebreu i del grec de Luter (1522 i 1534), l'edició clementina de la Vulgata (1592) o la Bíblia anglesa del rei Jaume (1611). Cadascuna d'aquestes traduccions representa un moment culminant de la dialèctica de negació crítica de les versions i lectures precedents enfocat a refundar els principis que han de regir la interpretació i la traducció, la manera de llegir dels seus contemporanis. Representen, en definitiva, quina serà la nova visió del món en aquestes societats.

Potser pagui la pena de citar que la llengua gal·lesa, en un moment de clara submissió a l'anglès, es va poder salvar gràcies a la traducció de la Bíblia que, pel fet d'esdevenir el punt de referència i de lectura familiar habitual, aconseguí donar coherència al gal·lès que era bandejat de tots els altres àmbits d'ús social.

A les traduccions catalanes hi podem aplicar també la mateixa òptica: cadascuna ens parla d'un estadi de la cultura del nostre poble, d'una certa visió del món. Aquesta necessitat d'adaptació a les exigències i al grau de cultura de les classes socials, del públic, és el que el pare Guiu Camps, ja a finals dels anys 1950, havia trobat a faltar en el model de les traduccions bíbliques del primer terç del segle. Ho explicava en un article sobre Narcís Casal i Vall, l'editor andorrà de la nova aventura bíblica catalana de la segona meitat del segle xx: «Era clar que calia distingir els públics i els objectius, que calia diferenciar les funcions de la traducció segons a qui anessin adreçades. I aprofitar l'experiència erudita de la versió primera de Montserrat per empeltar els fruits d'una traducció més assequible». Vull recordar que les primeres edicions publicades del Nou Testament afegien una nota on s'advertia que els autors i els editors de l'edició acollirien els suggeriments dels lectors destinats a millorar futures edicions de la traducció. És a dir, que, en certa manera, la traducció se situava clarament al servei dels lectors. De

l'èxit d'aquest nou model de traducció, en dóna fe l'espectacular historial dels tiratges de la nova versió del Nou Testament dels monjos de Montserrat, un dels llibres de més gran difusió de l'edició catalana moderna.

La profunda renovació en el concepte de la traducció bíblica que, a Catalunya, s'havia iniciat des de Montserrat, es produïa també arreu del món. La tasca traductora duta a terme per la United Bible Society amb el professor Eugene Nida al capdavant i els grups dels seminaris de traducció que ell animava o dirigia van tenir un fort impacte. Traduccions com la sud-americana del Nou Testament, *Dios llega al hombre*, o la traducció anglesa-nord-americana publicada amb el títol *Good News for Modern Man*, en van ser bons exemples. D'un dels seminaris organitzats per les Societats Bíbliques Unides, al qual assistí el pare Guiu Camps, en va néixer encara una idea més avançada: la de preparar un Nou Testament català interconfessional, partint de les traduccions litúrgiques, revisades i completades amb la col·laboració de catòlics i evangèlics. Aquesta idea d'una traducció col·lectiva, ideològicament consensuada, va quallar finalment en l'edició de la Bíblia, traducció interconfessional, promoguda per l'Associació Bíblica de Catalunya, l'Editorial Claret i les Societats Bíbliques Unides, i publicada a Barcelona el 1993, a les Illes el 1994, i al País Valencià el 1996. Aquesta és, justament, l'efemèride que avui ens aplega aquí.

D'alguna manera podríem dir que des de les divergències existents entre les traduccions bíbliques catalanes del primer terç del segle xx i la voluntat ecumènica de la traducció consensuada de 1993 hi ha tot l'abisme de la història moderna de la traducció i, certament, els estudiosos hi descobrim un resum vivíssim del que ha estat i és la història de la traducció a Catalunya. Una traducció que hem d'entendre, un cop més, com un fet cultural, com una visió determinada de la comunicació entre una sèrie de textos mil·lenaris i el nou públic a qui avui van adreçats. És possible que el batibull de l'*Índex Translationum* de què els parlava al principi sigui, fet i fet, més eloqüent del que en podíem esperar. Perquè si bé és cert que no ens podem pas deslligar del món de consum en què vivim, sovint amb productes que només es creen per a ser usats i substituïts tot d'una, no és menys cert que aquest món tampoc no pot tancar els ulls a les ideologies i creences implícites a les seves arrels i a la seva història, i manifestes en molts dels seus anhels i aspiracions. La Bíblia, com a text cabdal en la història d'occident forma, doncs, part d'aquest nostre món de referència. I per als pobles de llengua catalana aquesta lectura de la nostra tradició ara ens és pròxima precisament gràcies a la vostra *Bíblia catalana: traducció interconfessional*. A aquells qui la van fer possible, avui, vint-i-cinc anys després, el nostre més sincer reconeixement.

Il·lustrar la Bíblia

per Perico Pastor

Escric aquestes quatre ratlles a la recta final d'aquest projecte d'il·lustrar la *Bíblia catalana: traducció interconfessional*. L'Antic Testament ja entra en premsa. He deixat enrere els evangelis i els Fets dels Apòstols i començo les epístoles. Ja puc entreveure, cap al final de l'etapa, l'Apocalipsi —els periodistes del Tour de France parlarien d'un final d'etapa *en alt*...

Fa més d'un any que Enciclopèdia Catalana, en la persona de Jesús Giral, em va proposar aquest repte, que vaig acceptar immediatament, amb un entusiasme tan espontani i tan vehement, que va sorprendre a tothom —fins i tot a mi mateix, que mai no m'havia proposat d'il·lustrar «el Llibre».

El cert és que, en el moment mateix de la proposta, vaig veure l'amplíssim ventall de possibilitats representatives —de l'abstracció a la figuració—, que la Bíblia ofereix —i exigeix— a qui vulgui il·lustrar-la.

Sempre he entès la il·lustració, que he practicat durant molts anys, que m'ha ensenyat moltes coses del meu ofici i que tan bé s'adiu amb el meu caràcter de lector voraç, com un diàleg amb el text. Un diàleg entre iguals: l'il·lustrador és un lector, un lector particularment atent, però no un amanuense, ni molt menys algú que s'ocupa de representar allò que diu el text per altres mitjans. (Crec que tots hem sentit alguna vegada decepció en trobar-nos amb esforços massa literals, que no corresponien a la imatge que un text ens havia suggerit). Aquest lector atent no cal que estigui d'acord amb els arguments o amb les estratègies narratives del seu text, i el repte, per a ell, serà manifestar suaument aquestes dissensions, amb alguna imatge que faci que els lectors posteriors s'aturin.

L'il·lustrador, però, no és un comentarista: no ha d'irrompre en el text ni interrompre la narració —i, encara menys, contradir un argument. Semblant als frares o a les monges que llegien en els refetors dels seus convents durant els àpats, pot marcar una pausa, aixecar el to, alterar el ritme de la lectura per despertar l'atenció dels seus oients, o, al

contrari, per assenyalar que allò que s'està llegint no és tan important ni interessant i que la comunitat pot dedicar-se a les sopes... però està al servei del text.

Això és el que jo he intentat fer amb aquest Llibre —que són tants llibres, de tantes mans, de tantes èpoques; que tracta de tants temes divins i humans; que utilitza totes les veus de la retòrica, tots els ritmes de la poesia, tots els registres de la prosa. He intentat que el dibuix, la pàgina, els colors, reflectissin aquestes variacions. Voldria que aquell qui viatgés per aquestes pàgines, (sovint difícils, de vegades terribles, espaordidores; de vegades bellíssimes, entenedidores) pogués recolzar-se en aquestes il·lustracions que li han de fer companyia, que li han d'obrir pista; que alguna vegada, com les cordes que hom troba en algun passatge delicat d'una ascensió a la muntanya, li han de permetre de vèncer un passatge perillós.

No hi ha hagut per part meva el més mínim esforç de reconstrucció històrica. No busqueu aquí la forma de l'arca de Noè ni de la torre de Babel, ni la cara d'Abraham o d'Isaïes. No els he vist. Ningú no els ha vist —els qui van escriure l'Antic Testament tampoc. He evitat també recórrer a l'abundant iconologia bíblica de la història de l'art occidental. Sóc prou gran per haver crescut amb les històries de la Bíblia com si fossin rondalles: en dèiem «història sagrada», i de petit m'entusiasmaven. El meu mètode de treball ha estat senzill: m'he capbussat en el text, he deixat que fos el text qui em remenés la imaginació i la memòria —memòria del que he vist, del que he llegit, del que he sentit en aquests cinquanta-quatre anys—; he intentat recollir allò que surava i dipositar-ho sobre la pàgina, com qui fa un herbari, una col·lecció de petxines, d'algues, o d'estrelles de mar..., amb l'esperança que aquesta col·lecció d'imatges fes més entenedor el fons d'aquest oceà de paraules. Que l'il·luminés.

A mi m'ha passat dibuixant-ho, espero que això mateix passi al lector, mirant-ho.

Vull agrair a Enciclopèdia Catalana la seva proposta. A Jesús Giralt, que la va fer, la sang freda amb què va rebre el primer allau de dibuixos, que ultrapassaven de lluny els límits del projecte inicial. A l'Anna Carbonell, amiga de sempre i per sempre, la paciència, el tacte i la professionalitat amb què ha portat el dia a dia d'aquest *opus magnum*.

Vull agrair també als sapientíssims, pacientíssims i simpatiquíssims Armand Puig i Agustí Borrell, pares d'aquesta excel·lent versió catalana de la Bíblia, els seus consells, el seu entusiasme pels meus gargots: han estat una presència angèlica. A l'Anna M. Blasco, gràcies per presentar-me'ls. A Juli Azcunce i a Dolors Ventura, vull agrair-los la seva agilitat per integrar els meus dibuixos en el seu disseny, magnífic, de les pàgines.

Gràcies a la *madre* Maria del Pilar, la meva primera mestra, i a mossèn Mas de la Seu; i a mossèn Armengol, de Sarrià, que em van explicar la història sagrada.

Do de Déu per a l'edificació de l'Església

per Jaume Fontbona

Des dels seus orígens apostòlics, l'Església és conscient que ha rebut de Déu un do per a la seva edificació. Ara bé, aquest do de l'Esperit és, alhora, atorgat a tota la comunitat eclesial i a uns pocs d'entre aquesta mateixa comunitat, tota ella sacerdotal, reial i profètica.

Com a professor del sagrament de l'orde de la Facultat de Teologia de Catalunya, m'ha interessat investigar aquesta qüestió, certament amb el propòsit de veure com els "teòlegs" de les primeres comunitats cristianes, acaronades pel testimoni atgè apostòlic, formulaven aquest do de Déu, que, més tard, uns altres "teòlegs" arribaran a formular com a ministeri de l'*episkopè*.

Aquesta aportació consta bàsicament de tres parts, la primera és una anàlisi literària i teològica del text d'Ef 4,11-13, a fi d'esbrinar qui és el subjecte d'aquest do de Déu per a l'edificació de l'Església. La segona part és un *estudi d'Evangelí* sobre la consciència que té Pau d'haver rebut un do de Déu, com a apòstol escollit pel mateix Senyor, per a l'edificació (2Co 10,8; 13,10). Aquest fet marca tot un estil, el que en diríem un *estil pastoral*. I la tercera part ja és una reflexió teològica d'aquest do de Déu concretat en el ministeri de comunió.

Espero que serveixi per contemplar des de la fe, que, en el si de la responsabilitat comuna d'edificar l'Església (homes i dones, pels sagraments de la iniciació cristiana, hem estat constituïts en profetes, sacerdots i reis per la nostra unió amb Crist profeta, sacerdot i rei), l'Esperit atorga a uns pocs el do del servei d'edificar l'Església sinodalment.

Si una cosa apareix als ulls dels teòlegs actuals és que el Nou Testament deixa molt clares dues coses: que el ministeri és un do de Déu a la seva Església i que és un servei a la comunió de l'Esperit.

1. Una lectura d'Ef 4,11-13¹

Aquest text, s'ha de situar, en primer lloc, dins el context més ampli de la carta. L'estructura literària d'aquesta consta de dues grans parts, amb *una salutació inicial* (1,1-2) i *un comiat* (6,21-24).

1. *El misteri de Crist i de l'Església* (1,3-3,21): pla salvador de Déu (1,3-14); sobirania de Crist (1,15-23); salvats gratuïtament en Crist (2,1-10); Crist, artífex de pau i unitat (2,11-22); Pau, servidor del Misteri de Crist (3,1-13); oració de súplica (3,14-21)

2. *Exhortació a la vida nova en Crist* (4,1-6,20): crida a la unitat i els diversos dons de Crist (4,1-16); la vida nova en Crist (4,17-5,20); moral familiar (5,21-6,9); el combat espiritual (6,10-20).

L'estructura trinitària de la unitat és cabdal en Ef 4,1-6. La unitat de Déu fonamenta la unitat dels membres del Cos de Crist, la unitat dels fidels de l'Església.

El text de la nostra BCI (s'inspira en la TOB, que parteix de la proposta de Gnllka, *Der Epheserbrief*, 1971):

¹¹ I és ell qui ha fet a uns el do de ser apòstols, a d'altres el de ser profetes, a d'altres el de ser evangelitzadors, a d'altres el de ser pastors i mestres; ¹² i així ha preparat els qui formen el poble sant perquè exercixin el ministeri d'edificar el cos de Crist, ¹³ fins que tots plegats arribem a la unitat en la fe i en el coneixement del Fill de Déu, a formar l'home perfecte, a la talla pròpia de la plenitud del Crist.

La proposta de nova traducció:

¹¹ I és ell qui ha donat (ἔδωκεν) a uns de ser apòstols (τοὺς μὲν ἀποστόλους), a d'altres el de ser profetes (τοὺς δὲ προφήτας), a d'altres el de ser evangelitzadors (τοὺς δὲ εὐαγγελιστάς), a d'altres el de ser pastors i mestres (τοὺς δὲ ποιμένας καὶ διδασκάλους);

¹² a fi de preparar els sants (πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων) en ordre a l'obra del ministeri (εἰς ἔργον διακονίας), per a l'edificació del Cos de Crist (εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ),

¹³ fins que tots plegats arribem a la unitat en la fe (μέχρι κατανησώμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως) i en el coneixement del Fill de Déu (καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ), (fins que arribem a) l'home perfecte (εἰς ἄνδρα τέλειον), a la talla pròpia de la plenitud del Crist (εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ).

El verset 11 enumera cinc serveis com a do rebut del Crist per a l'edificació de la comunitat com a Cos de Crist: apòstols, profetes i evangelistes (primera generació), pastors i mestres (segona generació).

En el verset 7 se'ns ha dit:

1. Seguim: Abdón MORENO GARCÍA, "El regalo de los ministerios para edificar el Cuerpo de Cristo (Ef 4,12-13)", *Salmanticensis* 53 (2006) 487-518.

Baptisteri primitiu. Natzaret, cripta de l'església de sant Josep.

«Cada un de nosaltres ha rebut la gràcia (ἐδόθη ἡ χάρις) segons la mesura del do de Crist (τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ).»

El passiu teològic reforça la gratuïtat del Pare, tot relacionant-la amb el do radical del Crist que distribueix els seus dons (τῆς δωρεᾶς) formalment, com si es tractés d'un acte institucional. Aleshores apareix aquest esquema:

Déu Pare ha donat (ἔδωκεν) Crist a l'Església com a Cap (Ef 1,22-33);

Crist Cap ha donat (ἔδωκεν) a l'Església el ministeri (διακονία) d'edificar el seu Cos (Ef 4,11-12), perquè tots els sants formin part del Crist total (Ef 4,13).

Crist, com a Cap del Cos, és alhora, principi, mesura i talla final del creixement del seu Cos. Per tant, segons l'autor de la Carta, la cristologia fonamenta l'eclésiologia (en la línia dels teòlegs ortodoxos Florovsky i Zizioulas). El regal de Crist són els cinc ministeris. Per això la gràcia rebuda és el do que Crist ha donat en i per al corresponent servei (ministeri), i aquest do fa que el receptor, que no en disposa sinó que el do en disposa, es converteixi també en do.²

En la perícop de Ef 4,12-13 es detecten sis preposicions seguides (un cop πρὸς, i

2. Cf. H. SCHLIER, *La carta a los Efesios*, Salamanca: Sígueme 1991, 252. Citat per l'article citat d'A. MORENO GARCÍA, nota 18, p. 491.

cinc cops εἰς), indicatives de sis finalitats: 1) per al perfeccionament dels sants; 2) en ordre a l'obra del ministeri; 3) en ordre a l'edificació del Cos de Crist; 4) vers la unitat de la fe i el coneixement del Fill de Déu; 5) vers el baró perfecte; 6) vers la plenitud de Crist.

I en mateixa aquesta perícope, hi apareixen tres *hapax*, és a dir, que només surten aquí en tot el NT: καταρτισμὸν (del verb καταρτιζω, preparar, equipar); ἐνότης; τέλειον. D'altra banda, cal notar que els receptors del do de Crist són els dirigents de la comunitat eclesial i no pas tota la comunitat sacerdotal, com indica la lectura de la BCI (que segueix la TOB). Aquesta interpretació ha possibilitat que aquest text, que apareix en l'eclesiologia de Jean Marie-Roger Tillard,³ manqui en les reflexions teològiques sobre el ministeri ordenat, publicades després del Vaticà II. Abdón Moreno García, en l'article esmentat, nota que el text d'Ef 4,12 és un cas típic del corpus paulí on l'hermenèutica i la precomprensió pressionen l'exegesi; aleshores tot dependrà de la interpretació de les sis preposicions per tal de posar l'accent en la teologia del sacerdoci comú dels fidels o bé en la teologia del ministeri ordenat.⁴

En altres paraules, el benefici del do radical de Crist i do de l'obra del ministeri serà sempre per als sants, és a dir, per a l'Església. Així doncs, els sants no són el subjecte, sinó que són els receptors de la διακονία apostòlica.

Si ens servim, com fa Abdón Moreno, de la intertextualitat a fi d'aprofundir en l'obra del ministeri, ens adonarem que Déu ha constituït pastors per a l'edificació del Cos de Crist. En efecte, tenir cura del ramat i pasturar l'Església de Déu d'Ac 20,28 (ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ) és el mateix que edificar el Cos de Crist (οἰκοδομῆν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ) d'Ef 4,12, i pasturar el ramat de Déu de 1Pe 5,2 (ποιμάνετε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ θεοῦ).

En la perícope d'Ac 20,17-28, també el ministeri és presentat com a do del Crist ressuscitat. En efecte, Pau ha rebut el ministeri de Jesucrist (τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ κυριοῦ Ἰησοῦ), a fi de testimoniar l'Evangeli (Ac 20,24) i d'anunciar el Regne (Ac 20,25), sense, però, deixar d'anunciar tot el designi de Déu (Ac 20,27) i continua en els que, per l'acció de l'Esperit, reben la missió de vetllar pel ramat de l'Església de Déu (Ac 20,28).

A més, cal notar que l'edificació del Cos de Crist va molt lligat al coneixement de Jesús com a Fill de Déu. Per tant, no hi pot haver una edificació del Cos sense coneixement del Crist, ni tampoc coneixement del Crist sense edificació del Cos (en contra dels gnòstics).

L'última finalitat consisteix a esdevenir el Crist total (l'home perfecte i la plenitud

3. Vegeu-ho en: J. M. R. TILLARD, *La Iglesia local. Eclesiología de comunión y catolicidad* (VeI 146), Salamanca: Sígueme 1999.

4. A. MORENO GARCÍA, «El regalo de los ministerios para edificar el Cuerpo de Cristo», 494.

del Crist). Els exegetes no es posen d'acord en la interpretació de l'home perfecte (en sentit masculí). Hi ha tres tendències: uns s'apunten a la interpretació *antropològica*, que seria l'home considerat en si mateix; d'altres s'apunten en la *crisatològica*, seria Crist com a personalitat corporativa, on tots hi som inclosos; d'altres s'apunten a l'*eclesiològica*, és a dir, veure l'Església en la seva plenitud de Cos de Crist, vers la qual es tendeix harmoniosament en l'amor de Crist i en la unitat de la fe. Certament, la unitat de l'Església s'esdevé per l'amor, per la mútua donació dels membres del Cos de Crist; es tracta, en efecte, de la *fe que obra per l'amor* (Ga 5,6).

L'eclesiologia d'Efes, però, aconsella d'apuntar-se a la interpretació eclesiològica, ja que Crist és Cap i Cos, el *Christus totus*.⁵

2. El testimoniatge de Pau

Pau és conscient d'haver estat *cradat a ser apòstol de Jesucrist*.

Pau, cradat per voler de Déu a ser apòstol de Jesucrist (1Co 1,1; 2Co 1,1; Ga 1,1; Ef 1,1; Col 1,1; 1Tm 1,1; 2Tm 1,1).

I és apòstol de Jesucrist, perquè ha vist el Senyor ressuscitat, n'ha rebut la missió d'anunciar l'Evangelí, i l'ha vist confirmada pels seus fruits i pel propi sofriment a causa de l'Evangelí.

Aquesta consciència de ser cradat des de l'experiència del trobament amb el Ressuscitat, així com d'haver rebut l'*Evangelí* (1Co 15,1-3) i l'*eucaristia* (1Co 11,23), és a dir, la Paraula i els sagraments, de l'Església configura el seu estil ministerial; certament amb un estil propi, atès que també és conscient que l'*Evangelí* l'ha rebut d'una revelació de Jesucrist (Ga 1,12), però que ha de ser contrastat amb el de l'Església (que persegua: Ga 1,13) anuncia i fa present, és a dir, Pau l'anuncia i el fa present en *comunió* amb els qui representen l'Església de Jesucrist (Ga 2,9).

La missió de Pau s'arrela, doncs, en la seva experiència originària, de *crisatocat*:

Ja no sóc jo qui visc; és Crist qui viu en mi (Ga 2,20). *La meua vida terrenal, la visc gràcies a la fe en el Fill de Déu, que em va estimar i es va entregar ell mateix per mi* (Ga 2,21; també Fl 3,12; 2Co 5,14).

Aquesta experiència originària el fa fort davant els dirigents considerats com a *columnes*, i en concret, davant Pere, i amb coratge defensa les pròpies conviccions (Ga 2,14). En aquest afer, Pau interacciona dos pols: la *llibertat* (que prové de l'Esperit i que sosté l'Evangelí) i la *comunió* (que prové de l'Esperit i garanteix l'Evangelí).

Pau valora la gratuïtat en l'estil pastoral:

Sempre us he mostrat que convé de treballar així per no escandalitzar els febles, recordant les paraules de Jesús, el Senyor, quan digué: "Fa més feliç donar que rebre" (Ac 20,34). *Ja*

5. MORENO GARCÍA, "El regalo de los ministerios para edificar el Cuerpo de Cristo", 515-516, amb la nota 117.

recordeu, germans, les nostres penes i fatigues: per no ser una càrrega a ningú, vam treballar nit i dia, mentre us anunciàvem l'evangeli de Déu (1Te 2,9). ¿O és que Bernabé i jo som els únics que estem obligats a mantenir-nos amb el nostre propi treball? (1Co 9,6). Ens fatiguem treballant amb les pròpies mans (1Co 4,12).

Pau, doncs, *treballa manualment* a fi de testimoniar la gratuïtat de l'Evangeli (1Co 9,18), perquè sigui rebut com a do de Déu. Així com Déu es fa present i es dona gratuïtament en Jesucrist, Pau també fa present la gratuïtat Déu en la seva donació gratuïta:

Ja sabeu que us vaig anunciar gratuïtament l'evangeli de Déu. ¿Creieu que feia mal fet d'abaixar-me jo per enaltir-vos a vosaltres? He pres els béns d'altres comunitats, més ben dit, he acceptat que em mantinguin per poder-me dedicar al vostre servei; trobant-me a Corint entre vosaltres, vaig passar necessitat, però no vaig molestar ningú; allò que em faltava ho van proveir els germans vinguts de Macedònia. En tot m'he guardat i em guardaré de ser-vos una càrrega. Per la veritat de Crist que hi ha en mi, us asseguro que no em deixaré prendre aquest motiu de glòria en les regions d'Acaia. Per què ho dic? És que no us estimo? Déu sap prou com us estimo (2Co 11,7-11).

Pau fa el seu *servei per amor*, i en el seu estil pastoral vol manifestar com estima als qui anuncia i fa present l'Evangeli rebut:

Trobo ben just de tenir aquests sentiments per tots vosaltres, ja que us porto dins el cor. I vosaltres compartiu amb mi aquesta gràcia de Déu, ara que estic pres i haig de defensar i confirmar l'evangeli davant el tribunal. Déu és testimoni de com us enyoro a tots, per l'amor entranyable que us té Jesucrist (Fl 1,7-8).

I el seu amor manifesta el mateix amor de Jesucrist. En efecte, Pau manifesta l'amor de Jesucrist per la seva unió amb Ell, pel seu *estar amb Crist* (Mc 3,14). Amor que situa Pau davant d'un dilema:

Perquè per a mi, viure és Crist, i morir m'és un guany; però si continuo vivint, podré fer un treball profitós. No sé, doncs, què escollir. Estic agafat per dos costats: d'una banda, tinc el desig d'anar-me'n i d'estar amb Crist, cosa incomparablement millor; però, d'altra banda, pensant en vosaltres, veig més necessari que continuï la meua vida corporal (Fl 1,22-24).

Per tant, l'estil pastoral de Pau és després per la seva comunió amb Crist. L'apòstol viu *agafat per l'amor del Crist* (2Co 5,14), viu per a ell, és una *creació nova* (2Co 5,17), i això fruit de la creu que anuncia, del capgirament del món, del món nou que s'ha inaugurat.

Per raó del seu estil pastoral, Pau també es troba davant de conflictes. I en els conflictes, recorda l'origen apostòlic de la seva missió. Una missió que implica una *autoritat* (ἐξουσία) rebuda per a dur-la a terme. Heus ací que l'autoritat és *un do de Déu*. I com a do que és, s'ha d'exercir al servei de la comunió.

1) Una ἐξουσία arrelada en el misteri pasqual de Crist (cf. 2Co 13,3-4) i en la possessió de l'Esperit (cf. 1Co 7,40).

2) Una *ἐξουσία* que “serveix per a recordar a l'Església el sí que Déu ha donat a la humanitat en Jesucrist i permet als seus membres respondre amb un *Amén* fidel” (2Co 1,18-20).

3) Una *ἐξουσία* *per a edificar i no per a destruir*: “[...] Jo no m'haig d'avergonyar de l'*ἐξουσία* que hem rebut del Senyor per a edificar-vos, i no pas per a destruir-vos” (2Co 10,8). “[...] No hagi de tractar-vos amb rigor, valent-me de l'*ἐξουσία* que he rebut del Senyor per a edificar, i no pas per a destruir” (2Co 13,10).

4) I finalment una *ἐξουσία* que reforça la pluralitat de serveis en l'Església: Rm 12,6-8; 1Co 12,1-11.28. I per tant, que està al servei del discerniment dels carismes.

Tots els carismes són al servei de tot el poble de Déu, per a la seva edificació com a *comunió*,⁶ i així expressar la unitat en la diversitat de l'únic Cos de Crist. Tots els carismes s'arrelen en l'amor (1Co 12,12-13,1-13; 1Jn 3,23; 4,7-8) i l'han de manifestar en l'Església i en el món. Però, a vegades, l'amor no resplendeix perquè la diversitat de carismes l'ofega. Aleshores l'Església recorda que el *ministeri apostòlic* és per a la seva edificació i no per a la seva destrucció (cf. 2Co 10,8; 13,10), per això és *ministeri de reconciliació* (2Co 5,16-20); però també recorda que cal testimoniar Jesucrist en tot el seu misteri (encarnació, mort i resurrecció), no sols en el que interessa o serveix a la pròpia doctrina o praxi, per molt que sembli un do de l'Esperit (cf. 1Jn 4,2; 5,6). En aquest darrer cas, l'amor al germà, la praxi del seguiment de Jesús és *icona* de la fe professada (cf. 1Jn 1,6; 2,6.9-11; 3,16-17; 4,2-5,12).

En definitiva, *l'estil pastoral de Pau* està centrat en la seva missió apostòlica rebuda del Crist ressuscitat i confirmada per l'Església (comunió amb Crist, el Cap, i amb l'Església, el seu Cos). I per dur-la a terme, compta amb la força rebuda de l'Esperit (el do de l'autoritat per a edificar i discernir) i amb els seus propis i limitats recursos, amb el mateix treball manual, amb els seus dons i la seva capacitat de sacrifici.

Pau és capaç de tot a causa de l'Evangeli, la seva adaptació al medi configura tot un estil de pastoral:

M'he fet feble amb els febles per guanyar els febles; m'he fet tot amb tots per salvar-ne alguns, costés el que costés. Tot ho faig a causa de l'evangeli, per poder-hi tenir part (1Co 9,20).

Pau, des de l'experiència personal de sofriment i de feblesa, manifesta el poder de Crist:

He demanat tres vegades al Senyor que me n'alliberi, però ell m'ha donat aquesta resposta: «En tens prou amb la meua gràcia. En la teua feblesa actua el meu poder.» Per això em gloriaré sobretot de les meves febleses, perquè reposi sobre meu el poder del Crist. Per tant, accepto de bon grat les febleses, les injúries, les adversitats, les persecucions i les angoixes

6. Cf. JOAN PAU II, *Exhortació apostòlica postsinodal "Christifideles laici"*, 24.

per causa de Crist. Perquè quan sóc feble és quan sóc realment fort (2Co 12,8-10; vegeu també Fl 4,13).

I alhora escampa l'Evangelí (esdevé icona del Servent del Senyor):

Heu de saber, germans, que tot el que passo ha contribuït, més aviat, a difondre l'evangelí: en tot el pretori i pertot arreu és sabut que estic empresonat per causa de Crist, i la majoria dels germans, esperonats en el Senyor per les meves cadenes, s'atreveixen cada vegada més a proclamar el missatge sense por (Fl 1,12-14).

I precisament perquè és conscient de la manifestació de l'amor de Déu en la seva *feblesa*: *Allò que sembla feble en l'obra de Déu és més fort que no pas els homes (1Co 1,25)*, Pau pot formular teològicament que: per tant, tot depèn no del voler o dels esforços humans, sinó de la compassió de Déu (Rm 9,16).

Pau s'ofereix en l'anunci de l'Evangelí de Déu: Rm 15,16 (cf. DV 25). L'estil pastoral de Pau és, doncs, *eucarístic*: oferir a Déu els homes santificats per l'Evangelí i l'Esperit. En altres paraules, aquest estil pastoral de servei a l'Evangelí actualitza, en l'Església i en el món, el mateix sacrifici de Crist.

Pau valora la fidelitat a l'Evangelí en les possibles adaptacions:

Jo, quan vaig veure que no actuaven correctament segons la veritat de l'evangelí, vaig dir a Cefes davant de tots: «Si tu, que ets jueu, no vius com els jueus, sinó com els pagans, com és que obligues els pagans a viure com els jueus?» (Ga 2,14).

I finalment, Pau no exclou ningú de la seva missió:

El Greco: sant Pere i sant Pau

Em dec a grecs i a bàrbars, a savis i a ignorants; per això, per part meua, estic decidit a anunciar-vos l'evangeli també a vosaltres, els qui sou a Roma (Rm 1,14-15).

3. El ministeri de l'edificació avui

En el si de la comunitat sacerdotal i al servei d'aquesta, sorgeix el ministeri apostòlic. Apareix com a do de l'Esperit a l'Església. En efecte, l'Esperit és la font d'on brolla el ministeri pastoral. I l'Esperit concedeix aquest do (1 Tm 4,14) al servei de la comunió i de la unitat en la fe del Cos de Crist, l'Església. El ministeri de comunió és, doncs, un factor essencial i indispensable que ve del mateix Esperit perquè Crist faci néixer l'Església.⁷

A més a més, al si de l'únic *ministeri de comunió*, l'Esperit en suscita la diversitat: bisbe, preveres i diaques. Diversitat determinada pel do rebut en l'ordenació i pel seu origen apostòlic. Precisament el diaconat, pel seu origen apostòlic (la pregària d'ordenació diaconal recorda tipològicament els *Set d'Ac 6,1-7*), és un orde *no col·legial* quant a l'episcopat i al presbiterat, ambdós col·legials.⁸ La litúrgia de la mateixa ordenació expressa amb la imposició de les mans aquest caràcter *col·legial* o no, quan tots els membres del mateix col·legi imposen les mans al nou candidat. Això no s'esdevé en el cas del diaconat, atès que només és el bisbe qui imposa les mans al nou diaca. L'ingrés en el propi orde es visibilitza amb el *bes de pau* que es donen entre els membres del mateix orde, és a dir, bisbe amb bisbes, preveres amb preveres, diaques amb diaques, després de rebre el bes de pau del propi bisbe o del bisbe que presideix l'ordenació. Això també s'esdevé en el sagrament de la confirmació, on el bes de pau amb el bisbe expressa que l'acabat de confirmat entra a formar part de l'*ordo* dels cristians, la comunitat sacerdotal.

L'Església ha rebut, doncs, del Senyor ressuscitat el *ministeri de comunió* i els Apòstols l'han transmès als seus col·laboradors i successors, o bé en la seva plenitud, als *bisbes*, o bé en divers grau de participació, als *preveres* i *diaques* (cf. LG 20; 28). Gràcies al diàleg ecumènic entre les Esglésies i comunitats eclesials, es planteja de definir la identitat del ministeri de comunió des de la seva triple dimensió constitutiva, és a dir, la dimensió *personal*, la *col·legial* i la *sinodal*.

La dimensió *personal* ve definida pel do rebut en l'ordenació, un do per a una missió i que confereix una identitat personal, la pròpia de bisbe, o de prevere o de diaca. En concret, el bisbe rep el do de l'autoritat per a regir i santificar (*spiritus principalis*); el prevere, el do per a col·laborar amb el bisbe i aconsellar-lo en el govern pastoral (*spiritus consilii*); i el diaca, el do del servei a l'Església local i als pobres (*spiritus sollicitudinis*). El diaconat seria un orde estrictament ministerial, obert a possibilitats encara per definir i

7. Cf. Jaume FONTBONA, *La comunió dels sants* (Horitzons 28), Barcelona: Claret 2005, 60.

8. Cf. FONTBONA, *La comunió dels sants*, 64-66; 71.

descobrir, que vincula el servei de l'Evangelí i de la litúrgia amb el servei als pobres i la solidaritat.⁹ La dimensió *col·legial* expressa el lligam sacramental entre els qui formen part del mateix orde: el col·legi episcopal (un únic episcopat en l'única Església de Déu) i el col·legi presbiteral (un únic presbiteri en cada Església local). Finalment la dimensió *sinodal* caracteritza el fet de caminar junts amb la comunitat sacerdotal, amb una Església local determinada, o amb una agrupació d'Esglésies locals (com Catalunya i les Balears), o en la comunió d'Esglésies locals; això sí, d'una manera organitzada o estructurada, ja que cada ordenat forma part de la comunitat dels fidels pels sacraments de la iniciació cristiana (baptisme, confirmació i eucaristia) i no en pot prescindir, hi està lligat sacramentalment.¹⁰

El fonament de l'edifici de l'Església és, alhora, Crist (1Co 3,11) i els Apòstols (Ef 2,20; Ap 21,14). I és l'Esperit Sant qui garanteix aquest doble fonament en l'Església i també el servei per a la seva edificació com a Cos de Crist.

9. Cf. BENET XVI, Carta encíclica "*Deus caritas est*" (25/12/2005), 25: "La natura íntima de l'Església s'expressa en una triple tasca: anúncia de la Paraula (*kerygma-martyria*), celebració dels sacraments (*leitourgia*) i servei de la caritat (*diakonia*). Són tasques que s'impliquen mútuament i no poden separar-se l'una de l'altra".

10. Cf. FONTBONA, *La comunió dels sants*, 67-68.

Dignitat de la dona i de l'home en les cartes paulines

per Javier Velasco Arias

Introducció

La pregunta obligada és: tot ésser humà gaudeix de la mateixa dignitat? I es plantegen una sèrie d'interrogants, complementaris de l'anterior: gaudeixen tots de la mateixa dignitat, independentment del seu lloc de naixença, de la seva condició social, de la seva diferència sexual (dona o home)?, tenen el mateix valor totes les vides, totes les persones?, tots són creditors dels mateixos drets?

En les comunitats paulines, igual que en les societats actuals, es feien aquestes preguntes.

Pau, des de la novetat del missatge de Jesús, respondrà a aquestes qüestions, i ho farà en discontinuïtat amb molts costums de la cultura de la seva època.

Les seves intuïcions marcaran un camí, del qual encara queda molt per recórrer.

La realitat és que tant en el món jueu com en el grecoromà la igualtat era una realitat inexistent.

En el món jueu no era el mateix haver nascut home que dona. Alguns textos del rabinisme ens informen sobre aquesta situació (tot i que són del segle II, molts responen a tradicions anteriors).

El testimoniatge de la dona no era vàlid, igual que no tenia validesa el testimoniatge del jugador, de l'usurer, de l'esclau, etc. (RhSh 1,8). La dona era, sense cap dubte, considerada un ésser inferior. Per això no és d'estranyar la pregària de la Toseftà: «Diu rabí Judà: cada dia s'han de recitar tres benediccions: "Beneït Aquell qui no m'ha fet ni estranger, ni dona, ni ignorant"» (TosBer 18,493).

La dona tenia vedada la lectura del text bíblic, aquest era un privilegi dels homes: el marit o el pare a la dona «pot ensenyar-li midraix, halacà i agadà, però no pot ins-

truir-la en el text bíblic; als seus fills, no obstant això, sí que pot instruir-los en el text bíblic» (Ned 4,3). Es considerava que era una cosa inútil: «Rabí Elièzer ensenya: tot el qui instrueix la seva filla en la Torà és com si la instruís en coses frívoles» (Sot 3,4).

Les diferències no només eren entre home i dona. Ja hem vist en la pregària de la Toseftà que el jueu beneïa Déu també perquè no era estranger. Els israelites es consideraven el poble escollit i això, en moltes ocasions, significava menyspreu per tot aquell qui no pertanyia a la seva raça i religió. Amb freqüència es referien a ells com a «gossos» (cf. Mc 7,27 i paral·lels).

Si el contrast entre lliures i esclaus era palès en el judaisme, la discriminació era molt més gran en el món grecoromà. L'esclau no tenia pràcticament cap dret: en qualsevol moment podia ser venut, castigat a l'arbitri del seu amo, torturat en els tribunals públics, estava a la mercè de la crueltat i dels capritxos del seu propietari. Tenia la consideració de «cosa», sota el poder absolut de l'amo. No obstant això, en l'època del Nou Testament en el món grecoromà es comencen a aixecar, cada vegada més, veus entre els pensadors contra aquesta injustícia tan gran, que aconseguiran que progressivament es vagi flexibilitzant la legislació sobre l'esclavatge. Juvenal és un exemple clar: en les seves *Sàtires* denuncia la crueltat de certs amos contra els seus esclaus. Però la realitat és que els esclaus eren un subgrup humà que s'esforçava per tenir content l'amo, amb l'esperança —moltes vegades incerta— d'aconseguir la llibertat i convertir-se en lliberts, fet que els convertia en lliures, però de segona categoria, amb alguns deures amb els seus antics amos.

Iguals en Crist

Pau, en la seva Carta als cristians de Galàcia, posa les premisses per a una situació en la qual no existeixi cap tipus de discriminació.

El text «canta» la radical igualtat de tots davant Crist: «Ja no hi ha jueu ni grec, esclau ni lliure, home ni dona: tots sou un de sol en Jesucrist» (Ga 3,28).

En Crist Jesús no compten les diferències ètniques, socials o sexuals. Les discriminacions que per alguna d'aquestes causes s'han donat, queden superades per a qui s'ha incorporat a Crist.

No obstant això, en la realitat en la qual viu Pau hi continuen havent pobres, marginats, explotats, exclosos socials, esclaus, dones víctimes d'una cultura que les menysvalora o menysprea...

Però ell afirma que totes aquestes «barreres», de raça i religió, de condició social i econòmica, de discriminació de gènere, en Crist Jesús desapareixen. No es poden donar entre els qui es diuen cristians: tot seguidor de Jesús és responsable que on es donin aquestes situacions desapareguin. I això malgrat que hi continuïn havent persones que s'obstinin a ser superiors o a dominar, al·legant raons de supremacia cultural, religiosa, racial, econòmica o de gènere.

El poder etern de Déu i la seva divinitat s'han fet visibles a la intel·ligència a través de les coses creades

La llibertat dels fills de Déu

No hem de buscar en Pau un llenguatge respecte a l'esclavitud i a la llibertat —com tampoc en altres temes— similar a la sensibilitat occidental actual, simplement perquè l'Apòstol és un jueu de la diàspora del segle I de la nostra era i, per tant, també deutor del seu context sociocultural, i no un europeu del segle XXI.

Però, Pau ha estat «tocat» per la gràcia de Déu, pel missatge de Jesús, i això significarà també un canvi radical en molts dels seus esquemes, fins i tot els culturals: «Tots nosaltres, jueus i grecs, esclaus i lliures, hem estat batejats en un sol Esperit per a formar un sol cos, i tots hem rebut com a beguda un sol Esperit.» (1Co 12,13).

Pau no afirma categòricament que els esclaus deixin de ser-ho, o que ja no hi hagi diferències de raça. Però la seva argumentació no està lluny d'aquesta afirmació: un sol cos, un sol Esperit; tant per al jueu com per al grec, per a l'esclau com per al lliure. Si l'esclau i l'amo formen un sol cos —perquè participen del mateix baptisme— significa que entre ells es crea un vincle de «germanor», ambdós s'han incorporat a Crist; tant l'un com l'altre participen del mateix Esperit Sant. Les relacions socials cobren un sentit totalment nou: ambdós, amo i esclau, participen per igual d'aquesta nova realitat.

El cristià entra en una nova perspectiva, també des del punt de vista social, i ha d'acceptar com a principi que Déu no fa distinció de persones (Rm 2,11).

I el seguidor de Jesús participa d'aquesta nova realitat: «Us heu revestit de l'home nou, que es va renovant a imatge del seu creador i avança cap al ple coneixement. Des d'ara ja no hi ha grec ni jueu, circumcís ni incircumcís, bàrbar ni escita, esclau ni lliure; només hi ha el Crist, que ho és tot i és en tots» (Col 3,10-11).

És una realitat nova, un ésser humà nou. Ja no hi ha diferències pel lloc de naixença, ni per superioritat de culte, ni per diferències culturals (els escites que vivien al nord del Mar Negre eren considerats el poble més inculte), ni per discriminacions socials. Tota dona i tot home són imatges del Creador, una imatge que Crist ha vingut a renovar. Crist és tot en tots. Ell ocupa tota l'existència humana i la penetra en tots els seus aspectes. En aquesta perspectiva no té lloc cap discriminació. Crist ha esborrat totes les diferències i ha fet tots els éssers humans germans.

No es pot asseverar que Pau reivindicés que tots els amos alliberessin als seus esclaus. És una situació que pràcticament és impensable en la seva època. Però, el que sí es pot afirmar és que va posar les bases —des del seu convenciment de la radical igualtat de tot ser humà en Crist— perquè l'esclavitud deixés d'existir.

Pau escriu a Filèmon, un cristià de Colossos, sobre el seu esclau Onèsim que havia fugit de casa i l'havia robat, i que l'Apòstol va acollir i va dur a la fe. El text és d'una riquesa humana exquisida. Val la pena llegir la carta sencera! Em faré ressò d'alguns versicles: «Qui sap si Onèsim es va separar un moment de tu perquè ara el recobris per sempre! I no ja com un esclau, sinó molt més que això: com un germà estimat. Ho és moltíssim per a mi, però molt més ho ha de ser per a tu, tant humanament

com en el Senyor. Per tant, si em tens per germà en la fe, rep-lo com si fos jo mateix» (Flm 1,15-17).

No es pot dir més clar: el canvi radical que significa considerar un germà estimat el propi esclau. I això referit no només a les relacions religioses, sinó a tot tipus de relació: «tant humanament com en el Senyor». L'expressió grega que utilitza l'apòstol, i que hem traduït per «humanament», és en *sarki* ('en carn'). Aquest terme en les llengües semites indica una relació estreta, de família (com Adam en admirar per primera vegada Eva va exclamar: «Aquesta sí que és os dels meus ossos i carn de la meua carn! [Gn 2,23]). Tant amo com esclau, doncs, participen d'una relació de germanor, de familiaritat tan estreta, que queden buides de contingut les relacions d'esclavitud tal com eren enteses en el mon grecoromà.

Pau, en la seva gosadia, encara va més lluny, s'identifica personalment amb l'esclau Onèsim: «si em tens per germà en la fe, rep-lo com si fos jo mateix» (v. 17). La identificació de tots els éssers humans en Crist és total i Pau l'assumeix amb totes les conseqüències.

Tota la creació està cridada a participar de la llibertat dels fills de Déu, trencant amb tota servitud: «L'univers creat es troba sotmès al fracàs, no de grat, sinó perquè algú l'hi ha sotmès, però manté l'esperança que també ell serà alliberat de l'esclavatge de la corrupció i obtindrà la llibertat i la glòria dels fills de Déu» (Rm 8,20-21).

Sense privilegis de raça o de cultura

Els grecs s'enorgullien de la seva cultura superior; els romans es consideraven privilegiats perquè havien conquerit el món; els jueus s'autoproclamaven el poble escollit per Déu...

Diversos textos dels que hem vist anteriorment ja clarifiquen la radical igualtat de tothom davant la Bona Nova de Jesús: tots, jueus i grecs, han estat cridats a formar un sol cos i a participar d'un únic Esperit (cf. 1Co 12,13); tots han estat revestits de l'home nou i convidats a participar de la renovació que porta Crist, que ho és tot i és en tots (cf Col 3,10-11); sabent que Déu no fa distinció de persones (Rm 2,11).

Pau haurà de sortir al pas de certs judeocristians que no volien renunciar a una situació de privilegi, per raó de la seva pretesa elecció que els feia superiors als gentils: «Per tant, quin motiu queda als jueus de gloriar-se? Cap, tots han estat exclosos. ¿Són exclosos per la llei de les obres? No, per la llei de la fe. Nosaltres sabem, en efecte, que l'home és fet just gràcies a la fe, al marge de les obres de la Llei. ¿O és que Déu és tan sols Déu dels jueus? ¿No ho és també dels pagans? Sí, també ho és dels pagans, ja que Déu és un de sol, i ell, per la fe, fa justos els circumcisos i els incircumcisos» (Rm 3,27-30).

No hi ha més que un sol Déu; un Déu que ho és tant dels jueus com dels gentils, dels circumcisos i dels incircumcisos. El que val davant Déu és l'actitud de fe, la resposta al seu do gratuït. Ningú no és justificat per pertànyer a un poble determinat, ni

per complir uns preceptes de culte exclusius o fins i tot excloents, sinó per la fe en un Déu que és Pare de tots, sense distinció.

Ni gentils ni jueus són justificables quan no han seguit la voluntat de Déu, ja que Ell s'ha manifestat a ambdós pobles, encara que de maneres diverses. Als gentils a través de la creació i per mitjà de les seves obres enmig de la humanitat: «Ara es revela com Déu castiga des del cel tota la impietat i la injustícia dels homes que ofeguen la veritat amb les seves males accions. Parlo dels qui coneixen allò que podem saber de Déu, perquè Déu mateix els ho ha fet conèixer. D'ençà que el món va ser creat, el poder etern de Déu i la seva divinitat, que són invisibles, s'han fet visibles a la intel·ligència a través de les coses creades. Per això no tenen excusa, ja que, tot i conèixer Déu, no l'han glorificat ni li han donat gràcies tal com es mereix. Ben al contrari, s'han refiat de raonaments inútils, i el seu cor insensat s'ha omplert de foscor. Presumint de savis, s'han tornat necis, i han bescanviat la glòria del Déu immortal per imatges d'homes mortals, d'ocells, de quadrúpedes i de rèptils. Per això Déu ha permès que seguissin els seus desigs i els ha deixat a mercè de les impureses amb què profanen el seu propi cos. Han bescanviat la veritat de Déu per la mentida, venerant i adorant les criatures en lloc del Creador. Que ell sigui beneït pels segles. Amén!» (Rm 1,18-25).

I al poble jueu, per mitjà de la seva particular elecció, a través de la Torà, la Llei, testimoniatge privilegiat de la voluntat de Déu: «Tu, en canvi, ostentes el títol de jueu, et sents segur perquè tens la Llei i poses el teu orgull en Déu: coneixes la seva voluntat i, instruït per la Llei, saps discernir el que és millor; et refies de ser guia dels cecs, llum dels qui són a la fosca, educador dels ignorants, mestre dels qui no saben, ja que en la Llei trobes l'expressió clara del coneixement i de la veritat. Doncs bé, tu que ensenyes els altres, no t'ensenyes a tu mateix; tu que prediques de no robar, robes; tu que dius de no cometre adulteri, ets adúlter; tu que detestes els ídols, espolies els seus temples; tu que poses el teu orgull en la Llei, deshonoras Déu no complint-la, tal com diu l'Esriptura: Per culpa vostra, els pagans menyspreen el nom de Déu. Perquè la circumcisió té valor si compleixes la Llei; però si no la compleixes, ets com un in-circumcís» (Rm 2,17-25).

L'Apòstol ensenya un camí nou: és l'actitud i resposta de la fe —que vol dir fer pròpia la voluntat de Déu— el que veritablement importa. Les diferències ètniques, culturals o socials queden minimitzades, anul·lades davant aquesta realitat que les supera: «Perquè davant de Déu no són justos els qui escolten la Llei: només són fets justos els qui la compleixen. En efecte, hi ha pagans que no coneixen la Llei, però compleixen per inclinació natural allò que la Llei mana; no tenen la Llei de Moisès, però segueixen una llei interior. Així demostren que les obres manades per la Llei estan escrites en els seus cors: en donen testimoni els judicis de la seva consciència, que els acusen o els defensen» (Rm 2,13-15).

És la disposició de la persona el que compta. Els prejudicis a la voluntat de Déu, poden donar-se independentment de l'origen racial o cultural, de la mateixa manera que

aquestes distincions són superades quan l'ésser humà s'obre a Déu, a la Bona Notícia de Jesús: «Els jueus demanen prodigis, i els grecs cerquen saviesa, però nosaltres prediquem un Messies crucificat, que és un escàndol per als jueus i, per als grecs, un absurd. Però és poder i saviesa de Déu per a tots els qui són cridats, tant jueus com grecs. Perquè allò que sembla absurd en l'obra de Déu és més savi que la saviesa dels homes, i allò que sembla feble en l'obra de Déu és més fort que no pas els homes» (1Co 1,22-25).

La distinció ja no radica a ser jueu, grec o romà, sinó en la fidelitat al misteri de la creu de Crist. La força, el poder amorós de Déu, la seva saviesa es manifesten en Crist crucificat, i és per a tots sense diferències.

Iguals en dignitat

L'últim escull per desenvolupar és el de les relacions entre home i dona. Vèiem que en la Carta als cristians de Galàcia, Pau afirmava la fi també d'aquesta desigualtat: «Ja no hi ha jueu ni grec, esclau ni lliure, home ni dona: tots sou un de sol en Jesucrist» (Ga 3,28).

1. En les relacions entre home i dona

Una igualtat que primerament es manifesta en les relacions de parella, en el paper de cadascú en el matrimoni. Pau, en la Primera carta als Corintis, subratllarà com aquestes relacions han d'estar basades en una situació d'igualtat. L'ús d'adjectius com «en igualtat, igualment» (1Co 7,3.4) i «de comú acord o amb mutu consentiment» (1Co 7,5) indiquen una perspectiva nova en les relacions entre un home i una dona: «Que el marit compleixi el seu deure matrimonial envers la muller, i que la muller faci el mateix envers el marit. No és la muller qui disposa del seu cos, sinó el marit, com tampoc no és el marit qui disposa del seu cos, sinó la muller. No us refuseu l'un a l'altre, si no és de comú acord i durant un cert temps per tal de dedicar-vos a la pregària; però després torneu a tenir relacions matrimonials, no fos cas que Satanàs us temptés aprofitant-se de la vostra falta de domini. Tot això ho dic no com qui dóna un manament, sinó com qui admet més d'un camí» (1Co 7,3-6).

Pau parla d'unes relacions fonamentades en la igualtat. Cada cos es fa do de l'altre i cadascú es converteix en possessió de l'altre a través d'aquest do, creant un «deute» de l'un envers l'altre. Ni l'home ni la dona poden considerar seu el seu cos: és de l'altre. Més encara, l'expressió grega *sôma*, seguint la tradició de l'Antic Testament¹ indica la persona sencera: és la persona sencera la que està a disposició de l'altre. Pau subratlla la igualtat radical de l'home i de la dona davant el matrimoni, davant les relacions sexuals, davant el dret al cos, a la persona íntegra, de l'altre. La sexualitat en el matrimoni és plena i recíproca disponibilitat d'un cònjuge per a l'altre.

1. La paraula grega *sôma* correspon habitualment en el NT a l'hebreu *bassar*, amb la qual s'indica la persona humana com a ésser corporal i social.

Un grup ascètic en la comunitat de Corint advocava per l'abstenció de les relacions sexuals. Pau, en els vv. 5-6, només com una concessió i sota tres normes de discerniment (de comú acord, per breu temps, i per dedicar-se a l'oració) els permet —no els ordena— una abstinència matrimonial. El judaisme rabínic, llegim en la Misnà, permetia a l'home, mai a la dona, d'abstenir-se de relacions sexuals, amb un límit de trenta dies, per dedicar-se a l'estudi de la Torà (Ket 5,6). Pau, en la línia dels versicles precedents, invoca el comú acord també per a aquesta decisió.

2. En les assemblees de culte i en la tasca evangelitzadora

Les controvèrsies en aquest tema són moltes, i és una qüestió de discussió encara oberta. No obstant això, vull fer alguna aportació a partir de les cartes paulines indiscutibles, del paper de la dona en les reunions litúrgiques i en la predicació de l'Evangelí. 1Co ens ajudarà a entendre aquest paper: «Us felicito perquè us recordeu sempre de mi i conserveu els ensenyaments tal com us els vaig transmetre. Però vull que compregueu que tot home té Crist per cap, l'home és cap de la dona, i Déu és cap de Crist. Quan un home prega o profetitza amb el cap cobert, deshonora el seu cap, i quan una dona prega o profetitza amb el cap sense cobrir, deshonora el seu cap, perquè és igual que si anés rapada. Per tant, si una dona no es vol cobrir, que es talli els cabells; però si li fa vergonya de tallar-se'ls o de rapar-se, que es cobreixi. Pel que fa a l'home, no s'ha de cobrir el cap, perquè és imatge i glòria de Déu, mentre que la dona és la glòria de l'home. No és l'home que va ser tret de la dona, sinó la dona de l'home. Ni tampoc l'home no va ser creat per causa de la dona, sinó la dona per causa de l'home. Per això la dona, per respecte als àngels, ha de portar al cap un signe de la dignitat que té. D'altra banda, per al Senyor no hi ha dona sense home ni home sense dona; perquè si bé la dona va ser treta de l'home, també és cert que l'home neix de la dona, i tot ve finalment de Déu» (1Co 11,2-12).

A part de les instruccions sobre qui ha de cobrir-se el cap i el perquè d'aquest fet, que responen a un esquema cultural actualment superat, i fins i tot relativitzades pel mateix Pau, en el v. 16: «I si algú encara vol discutir-ho, sàpiga que nosaltres no tenim aquest costum, ni tampoc les esglésies de Déu», hi ha altres elements a destacar.

També és deutor de la seva època l'esquema piramidal: Déu-Crist-home-dona. Un esquema que és matisat en el text. La conclusió de l'Apòstol és que «per al Senyor no hi ha dona sense home ni home sense dona» (v. 11). Apunta a una relació en què cadascú és creditor de l'altre i, per tant, amb la mateixa dignitat: «perquè si bé la dona va ser treta de l'home, també és cert que l'home neix de la dona, i tot ve finalment de Déu» (v. 12).

Però de major importància, i cal subratllar-ho, és que tant els homes com les dones preguen i profetitzen en les assemblees de culte, des d'una situació d'igualtat (vv. 4-5). I això sí que és «revolucionari».

La força, el poder amorós de Déu i la seva saviesa es manifesten en Crist crucificat, i és per a tots sense diferències

És en la carta als Romans on descobrirem un nombre important de dones que s'esforcen i participen amb els homes, en la tasca de la evangelització: «Us recomano la nostra germana **Febe**,² diaconessa de l'església que és a Cèncrees. Acolliu-la en el nom del Senyor, com correspon als qui són del poble sant, i ajudeu-la en tot el que necessiti de vosaltres, que ella també n'ha ajudat molts, entre els quals em compto jo mateix. Saludeu **Prisca** i Àquila, col·laboradors meus en Jesucrist, que van exposar la seva vida per salvar la meva: no sóc jo sol a agrair-los-ho, sinó totes les esglésies que no són jueves. Saludeu també l'església que es reuneix a casa d'ells. Saludeu el meu estimat Epènet, la primícia dels qui, a l'Àsia, han cregut en Crist. Saludeu **Maria**, que ha treballat molt per vosaltres. Saludeu Andrònic i **Júnia**, que són del meu llinatge i companys meus de presó, molt considerats entre els apòstols, i que van pertànyer al Crist abans que jo mateix. Saludeu Ampliat, el meu estimat en el Senyor. Saludeu Urbà, col·laborador nostre en el Crist, i el meu estimat Estaqui. Saludeu Apel·les, que ha estat provat en Crist. Saludeu els qui es reuneixen a casa d'Aristobul. Saludeu Herodió, que és del meu llinatge. Saludeu els qui es reuneixen a casa de Narcís, que pertanyen al Senyor. Saludeu **Trifena** i **Trifosa**, que treballen en el Senyor. Saludeu

2. Les negretes són nostres i indiquen els noms de dona que apareixen en la citació

igualmente l'estimada **Pèrsida**, que també ha treballat molt en el Senyor. Saludeu Rufus, que ha estat escollit en el Senyor, i **la seva mare**, que considero també meva. Saludeu Asíncrit, Flegont, Hermes, Pàtrobes, Hermas i els altres germans que es troben amb ells. Saludeu Filòleg i **Júlia**, Nereu i **la seva germana**, Olimpes i tot el poble sant que es troba amb ells» (Rm 16,1-15).

Dones com Febe, diaconessa de l'església de Cèncrees; Prisca, esposa d'Àquila, col·laboradors ambdós de Pau; Maria, que ha treballat molt; Júnia, juntament amb Andrònic, il·lustres entre els apòstols; Trifena i Trifosa que s'han fatigat pel Senyor; Pèrsida, que va treballar molt en el Senyor; la mare de Rufus, Júlia i la germana de Nereu. Un grup de col·laboradores en l'evangelització, que no han d'envejar gens la labor dels homes; que s'esforcen des d'una situació d'igualtat, a dur la Bona Notícia de Jesús a totes les dones i a tots els homes.

3. Un text controvertit

És en la Primera carta als Corintis on trobem un text que aparentment entra en contradicció amb els presentats fins a ara: «Com és costum en totes les esglésies del poble sant, que les dones casades callin en les reunions comunitàries; no els és permès de parlar, sinó que s'han de mostrar submises, com diu fins i tot la Llei. I si es volen instruir sobre algun punt, que ho preguntin a casa als seus marits, perquè no està bé que una dona casada parli en una reunió de la comunitat» (1Co 14,33b-35).

Les solucions d'interpretació proposades són diverses, encara que la qüestió encara no està tancada:

a) És una interpolació postpaulina i, per tant, no pertany estrictament a la teologia de Pau. Una dada que avalaria aquesta hipòtesi és que en diversos manuscrits està col·locat en un altre lloc, concretament després del v. 40.

b) La intenció de Pau és no crear conflictes amb les altres esglésies, en les quals hipotèticament no intervenien les dones. En aquesta ocasió sembla que s'està referint a una «assemblea plenària» de l'Església local, com sembla indicar el v. 23, aquí potser hi podien entrar infidels o no iniciats (v. 24). Això no estaria en contradicció amb la intervenció de les dones en les reunions litúrgiques ordinàries.

Pau és un home del seu temps i de la seva cultura. No sempre és fàcil trencar motlles socials, culturals i religiosos, fins i tot no estant-hi d'acord. El que sí és plausible és que per a ell la dona no és un ésser inferior, és igual a l'home, i ho defensarà en els seus escrits, des d'una posició de discontinuïtat amb costums i prejudicis de la seva època.

Per a Pau tota discriminació —social, cultural, religiosa, racial o de gènere— és incompatible amb el seguiment de Crist Jesús. En Ell han quedat superades totes aquestes barreres que no tenen res a veure amb el seu missatge. L'Evangelí de Jesús és també la Bona Notícia de la dignitat idèntica de tots els éssers humans, sense distinció.

Presentació dels *Poemes de Meixul·lam de Piera (Girona s. XIII)* de Josep Ribera

per Joan Ferrer
Universitat de Girona

El III Congrés per a l'Estudi dels Jueus en Territoris de Llengua Catalana se celebrà els dies 15, 16, 17 i 18 d'octubre de 2007 a Perpinyà i a Barcelona. El certamen l'organitzà l'Institut Privat d'Estudis Món Juïc en col·laboració amb la Universitat Autònoma de Barcelona, la Universitat de Barcelona i la Universitat de Perpinyà. En aquest context es va fer un homenatge al professor Josep Ribera-Florit, catedràtic emèrit de Filologia Semítica de la Universitat de Barcelona i membre eminent de la nostra Associació Bíblica de Catalunya. Tot seguit publiquem la presentació del darrer llibre del Dr. Ribera que hi va fer Joan Ferrer.

És per a mi un honor poder presentar en el III Congrés per a l'Estudi dels Jueus en Territoris de Llengua Catalana el darrer llibre del meu Mestre, el professor Josep Ribera-Florit intitulat *Poemes de Meixul·lam de Piera (Girona s. XIII)*, escrit amb la col·laboració d'Esther Jiménez i d'Esther Bartolomé-Pons. Cal destacar en aquesta obra el valuós treball realitzat per Esther Bartolomé-Pons, esposa del Dr. Ribera, que n'ha escrit el «Pròleg» i ha compost la bellíssima versió castellana de tots els poemes del llibre. Aquesta obra constitueix el volum 4 de la col·lecció «Girona Judaica» editat pel Patronat del Call de Girona. Cal agrair sincerament a Assumpció Hosta i a Sílvia Planas, directores del Patronat del Call i de l'Institut d'Estudis Nahmànides de Girona, respectivament, el gran interès que han manifestat perquè aquest llibre passés a formar part d'aquesta col·lecció que és certament ja un punt de referència obligatori pel que fa a l'estudi del judaisme en les terres de parla catalana.

Fa poc, una professora amiga de la Universitat de Granada, especialista en poesia hebrea medieval em deia que no podríem estudiar realment l'obra de Meixul·lam ben Xelomó de Piera —o Messul·lam ben Salomó de Piera, com escrivien els documents del seu temps—, anomenat també «En Vides de Girona», fins que el professor Ribera no publicués la traducció del corpus de poesies o divan d'aquest autor. Doncs bé, amb el volum que ara tinc el goig de presentar, que ben aviat serà distribuït, aquesta oportunitat ja ha arribat.

Per a mi ha estat un veritable plaer poder tenir cura de l'edició d'aquest llibre del Dr. Ribera. Sempre he considerat que el Dr. Ribera ha estat el meu Mestre, en el sentit més elevat que aquesta paraula té i ha tingut en la tradició universitària europea. Ens vam conèixer durant els anys setanta, quan jo vaig comen-

çar els estudis de llengua hebrea. Més tard, el Dr. Ribera, home savi i generós, va tenir la gentilesa —que gairebé era una gosadia— de convidar-me a treballar en l'anotació de la seva notabilíssima versió del targum del profeta Isaïes, que ha esdevingut l'obra més famosa del professor Ribera. A partir d'aquí ja no hem deixat mai de col·laborar: em va dirigir la tesi doctoral i em va fer professor associat a la seva càtedra de llengua aramea a la Universitat de Barcelona. Ell també va presidir el tribunal d'oposicions que em va nomenar professor titular d'Estudis Hebreus i Arameus de la Universitat de Girona. Els esforços que hem dedicat al servei de l'estudi de la cultura jueva en llengua catalana han estat molt notables: els volums de la seva col·lecció intitulada «Biblioteca Judaicocatalana» en són un bon testimoni.

Ara, ha arribat el moment de presentar aquest darrer llibre del professor Ribera: els *Poemes de Meixul·lam de Piera*. L'obra d'aquest escriptor tan vinculat amb la cultura jueva de Girona va començar a cridar l'atenció dels estudiosos de la literatura hebrea medieval a partir de l'any 1938, data en què Heinrich (o Hayyim) Brody (1868–1942) va donar a conèixer una col·lecció de mig centenar de poemes atribuïts a aquest escriptor. Josep Ribera, que ha estat el gran deixeble dels catedràtics Josep Millàs-Vallcrosa i David Romano, grans erudits estudiosos de la cultura hebraicocatalana, va començar a publicar estudis sobre Meixul·lam l'any 1983, fa gairebé vint-i-cinc anys. A partir d'aquesta data, Josep Ribera no ha deixat mai l'estudi d'aquest difícil poeta. En la bibliografia del catedràtic Ribera es veu com els seus interessos pel complex i apassionant món de les traduccions aramees de la Bíblia van alternant sempre amb la traducció, estudi i interpretació de l'obra de Meixul·lam.

Cal dir que l'obra d'aquest escriptor tan vinculat amb la cultura d'expressió hebrea de Girona del segle XIII és molt obscura, gairebé hermètica, de manera que l'estudi i elucidació del seu divan poètic és una tasca molt àrdua. Hem de dir que, de la vida de Meixul·lam, en sabem ben poques coses. Una nota del manuscrit 44 de la Biblioteca Medicea Laurentiana de Florència diu que aquest poeta gironí era conegut com «En Vides de Girona» i sabem que morí passat l'any 1260, que formà part del cercle de cabalistes i que intervingué, des del sector conservador, en la polèmica que es descabdellà contra els escrits de Maimònides. Però la seva personalitat, complexa, es pot anar determinant a partir d'una exegesi laboriosa de les seves composicions poètiques. El poeta usa en diverses ocasions la fórmula *ani ha-ix*, que apareix en la història de la poesia hebrea en les composicions d'Ibn Gabirol:

Jo sóc l'home segregat dels meus companys,
que no em contamino habitant amb els impurs (1,25).

Jo sóc l'home que s'enorgulleix dels seus progenitors,
encara que hi ha menyspreables que es preuen del seu llinatge (30,48).

Jo sóc un home intel·ligent en les paraules,
es domina i no morirà pel seu enuig (30,34).

Jo sóc l'home a qui han oblidat els meus estimats,
però el cor de la meva passió no s'ha esmicolat (32,29).

Jo sóc l'home que se sap dominar,
la meva saviesa és cercada per tothom qui l'estima (47,4).

Aquesta primera persona poètica es considera —en la imatge que vol donar de si mateixa a través dels escrits—, com un home intel·ligent i de bon llinatge; un home que se sap especial perquè ha mantingut la seva independència. Això li ha costat el preu de perdre amics, però ell se sent orgullós de parlar amb una veu pròpia i consistent:

Em diuen a mi, Meixul·lam ben Xelomó:
T'han sorgit opinions confuses (3,32).

Evidentment aquestes opinions són les que ell expressa contra la *Guia dels perplexos* de Maimònides, obra responsable —segons Meixul·lam— del debilitament de la fe dels jueus en els fets prodigiosos narrats en les Sagrades Escripures.

El gènere de l'autoencomi que usa el gironí té unes dimensions clarament hiperbòliques:

Fes viure (Déu meu) Meixul·lam fins que (un) com ell
el temps (Destí) produeixi per deixar una resta a la noblesa (18,46).

Doneu-me (un altre) Meixul·lam ben Xelomó
i la meva flauta cantarà lloances d'ell (17,34).

El Destí renovarà la dignitat
i farà tornar Meixul·lam ben Xelomó a la joventut (23,58).

La veu poètica deixa entendre que el seu caràcter altiu li ha creat dificultats de relació:

Aconselleu, coneguts meus, Meixul·lam ben Xelomó,
davant qui es pot sotmetre i humiliar-se (31,36).

L'escriptor és ben conscient de la seva obscuritat poètica, que ha causat un treball tan ardu, prolongat durant tants anys a Josep Ribera, primer traductor de tota l'obra poètica de Meixul·lam a la llengua que el poeta parlava en la vida de cada dia amb la seva gent de Girona:

Els ocells no refilen a les branques
ni se sent el pardal des de les meves estances.
Però jo els saludo en gran manera,
car, malgrat que no tenen boca, saben dir-me que amagui els meus escrits;
que amagui els meus proverbis dels humans,
i, a més, de l'home ocult els meus secrets (45,11-13).

Elucidar aquests «secrets» en català és certament una tasca ímprobable.
El poeta sembla que se sentia superior a la gent de la seva generació o, almenys, investit pel poder i la força de la paraula poètica, possessor d'un do excels:

En una generació abjecta, a qui vestiré amb brocats?
Entre els del meu temps, qui coronaré amb les meves diademes?
Entre els meus contemporanis, a qui oferiré amistat?
A qui donaran llur fragància els meus ramells? (45,14-15).

Els ambiciosos em rodegen amb engany
i amb paraules odioses a la meva ànima;
són insensats, avesats a la iniquitat,

Girona

gent infame, experts en llurs maquinacions.
I qui farà que coneguïn quina és la meva tasca
vers aquells que amb llurs paraules indueixen l'home a pecar? (1,16-18).

El poeta se sent posseïdor d'una «tasca», d'un mandat superior que ha de quedar plasmat en aquests versos cisellats que la tradició ens ha transmès i que han estat l'objecte de la recerca sàvia, lenta i pacient que el meu Mestre, el professor Ribera, ha realitzat al llarg de tants d'anys.

El poeta diu, en un altre poema que:

Jo he estat llogat pels meus amics, no pas a sou,
m'han llogat perquè conti la veritat (43,19).

Els amics del poeta, els grans erudits del «cercle de Girona» li han encomanat la tasca de dir la «veritat». Aquest és un dels temes més fascinants de l'obra de Meixul·lam. En efecte, en el poema 1 ens diu:

Les meves oïdes estan acostumades a la notícia vera
i les paraules mentideres fereixen el meu cor (1,28).

Davant d'aquesta afirmació, ens podem preguntar què deu voler dir Meixul·lam en el text possiblement més famós de la seva col·lecció poètica:

Si em preguntaven: Home assenyat, qui és aquest
que no destria entre el bé i el mal,
i canta als homes d'aquesta generació honorant-los,
mentre el seu cor ha sospesat i indagat la veritat?
Els respondria: Amics meus, jo sóc aquell,
aquell precisament que, essent poeta, diu falsedat! (41).

El poeta és un home de mentida o de veritat? En realitat, Meixul·lam és un home murri, que diu i no diu:

Si trobeu que la lloança s'ha allargat amb mentides
és que s'ha escrit enmig de les nostres rialles i beguda.
No accepteu el testimoni sobre els coneguts
que els nostres cantors diuen al so de les flautes;
aquesta és una tasca a qui plau la mentida,
és l'engany que hi ha en el cant i en el nostre llenguatge.
Com qui juga així, cantem a la gent de la nostra generació,
i no per fer-nos atractius als ulls dels qui ens escolten (29,42-45).

El poeta, per a mi, és conscient d'un fet que resulta extraordinàriament modern en boca d'un home del segle XIII: la retòrica és artífici i joc, que, d'alguna manera, pot ser qualificat de mentida. La veritat pertany a una realitat superior:

Les meves oïdes estan acostumades a la notícia vera
i les paraules mentideres fereixen el meu cor,
el meu destí no em duu per força a dir mentides
ni a furtar el béns dels desgraciats.
Infames! Déu no em va donar la meua força per enganyar,
puix com podrà ser un renegat aquell la faç del qual és temerosa (d'Ell)? (1,28-30).

El poeta pertany a aquells qui «el misteri de la veritat han indagat» (48,1) i la seva tasca, la poesia, deu ser un ressò d'aquella missió profètica de què se sentia investit el vell profeta Isaïes:

Esteu desorientats i atordits, teniu els ulls entelats, no veieu res. Aneu com embriacs, però no de vi, us entrebanqueu sense haver begut. És que el Senyor us ha fet caure en

un son profund; us ha clos els ulls a vosaltres, els profetes; us ha cobert la cara amb un vel a vosaltres, els vidents. Per a vosaltres, les visions profètiques són com les paraules escrites en un document tancat i segellat. Quan el donen a un que sap llegir i li diuen: «Llegeix això», respon: «No ho puc llegir perquè està segellat.» I si el donen obert a un que no sap llegir i li diuen que el llegeixi, ell respon: «No sé llegir.» El Senyor diu: «Aquest poble se m'acosta de paraula, m'honora amb els llavis, però el seu cor es manté lluny de mi. La veneració que em tenen és tan sols un precepte humà, una rutina apresada. Per això continuaré meravellant-lo amb fets prodigiosos i sorprenents: fracassarà la saviesa dels seus savis, la intel·ligència dels més intel·ligents s'eclipsarà» (Isaïes 29,9-14).

La seva poesia és doncs una arma mentidera que serveix per fer tornar a la veritat. Aquesta és la tasca verament difícil que el poeta s'imposà en la seva lluita contra els qui negant la veritat enganyaven la gent del seu poble:

Serveixin d'ombra (protectora) els mèrits del rabí Meixul·lam per tal que joves i infants tornin a la veritat (40,42).

El Dr. Josep Ribera a les Jornades de Biblistes. Vilafranca del Penedès, gener 2007.

Nosaltres ens podem sentir ben agraïts al vell poeta de Girona que fa 750 anys va usar tots els recursos de què disposava la noble llengua hebrea per fer ressonar la veritat o, almenys, la seva percepció de la veritat, que certament només pot ser una simfonia.

També ens sentim profundament agraïts al professor Josep Ribera-Florit —i a les persones que han col·laborat amb ell: Esther Bartolomé-Pons i Esther Jiménez— perquè han fet possible que nosaltres puguem llegir en llengua catalana, la mateixa llengua que parlava Meixul·lam, aquests versos difícils i bells, que certament ens faran persones més sàvies, perquè ens faran pensar de nou en el joc subtil —entre la veritat i la mentida— que hi ha en tota poesia.

Què no diuen els evangelis del Nadal

per Joan Aragonès

Nota introductòria

Iniciem una sèrie d'articles que pretenen presentar la incomoditat de bastants textos bíblics, textos punyents que una aplicació excessivament moralista i parenètica els ha convertit en inofensius. Van destinats principalment als subscriptors del nostre BUTLLETÍ que es troben que bona part dels seus articles els deixen freds, sigui perquè tracten de qüestions tècniques o bé perquè empen un llenguatge que no està al seu abast. Evidentment, el BUTLLETÍ de l'Associació Bíblica de Catalunya no pot descuar els temes d'investigació i d'estudi, i ho ha de fer en llenguatge científic, com li escau. Cal també, però, tenir presents els lectors freturosos de la Paraula de Déu que la cerquen no com a objecte de la ciència sinó sobretot com aliment i guia de la seva vida.

Repetim una i altra vegada que “la paraula de Déu és viva i eficaç. És més penetrant que una espasa de dos talls: arriba a destriar l'ànima i l'esperit, les articulacions i el moll dels ossos; discerneix les intencions i els pensaments del cor” (He 4,12). La veritat és, però, que quan la tractem científicament la reduïm a especulacions o a coneixements, i quan volem fer-la vida generalment l'esmussem traient-li les arestes i la fem embafadora amb tones de sucre.

En aquests articles intentarem descobrir la novetat d'aquesta Paraula, sense defugir l'escàndol que va provocar en els primers oients i que provocaria també en nosaltres si la rutina no ens ho impedis. Diuen els psicòlegs que les sensacions són rares; el que habitualment tenim són percepcions, és a dir, la unió d'una sensació actual amb el record d'altres del passat. Aquesta realitat fa que una vegada ens hem acostumat a veure una cosa, la veiem sempre igual. És precisament el que ens passa en la lectura de la Bíblia: sempre hi veiem el mateix i només allò. Així perdem la riquesa de la Paraula de Déu: només hi veiem allò que ja sabem! Cal ser conscients que en la vida cristiana per a veure-hi bé cal tenir les orelles ben obertes, ja que la fe és la resposta a un Déu que ha parlat abans.

Què no diuen els evangelis del Nadal

Conten que en certa ocasió uns amics van demanar al famós personatge turc Nasreddin Hocha que els ensenyés el nas i ell els va mostrar el clatell.

—És pel nas que t’hem preguntat —li digueren.

—Ja ho sé —els respongué—, però per conèixer una cosa cal començar per conèixer la seva contrària.

Efectivament, de vegades la millor manera de saber què és una cosa és saber allò que no és. És el que avui farem recordant les moltes coses que els evangelis no diuen de Nadal. Heus-ne ací algunes:

1. Que Jesús va néixer l’any u de la nostra era.

Com és sabut, el costum de comptar els anys a partir del naixement de Jesús és tardà, obra de Dionís l’Exigu, un monjo del segle VI. El va posar l’any 753 de la fundació de Roma. Herodes el Gran, però, que regnava en aquell moment, va morir l’any 749, cosa que exigeix posar el naixement de Jesús de cinc a set anys abans de la data assenyalada per Dionís. En resum, Jesús va néixer uns sis anys «abans» de Jesús.

2. **Que va néixer el 25 de desembre.** En l’església primitiva aviat hi hagué discussions i baralles sobre el dia de la celebració de la Pasqua, esdeveniment central de la seva fe. Pel que fa al naixement de Jesús, si no va recordar l’any, menys encara el dia. Va ser més tard, en instituir-se la festa en el segle IV, que es posà en aquest dia amb l’intent de cristianitzar una festa pagana, la del solstici d’hivern, quan el sol comença a imposar-se sobre la tenebra. L’elecció va ser encertada ja que Crist era vist pels cristians com “un sol que ve del cel” (Lc 1,78). Si de nit hi havia uns pastors que vivien al ras (Lc 2,8) no és probable que fos pel desembre quan a Betlem, que està a 800 metres sobre el nivell del mar, hi fa força fred.

3. **Que el paisatge estigués nevat.** A Betlem hi neva pocs anys i en comptades ocasions. Podem oblidar-nos dels “Nadals blancs”. També, probablement, de la “neu i gebre”.

4. **Que va ser a les dotze de la nit.** Lluc diu que era de nit quan l’àngel s’aparegué als pastors, però no parla de l’hora, i menys encara de l’hora del naixement. Podia haver nascut unes hores abans. Havia nascut aquell dia (2,11) i cal recordar que pels jueus el dia comença amb la posta del sol. Deixem, doncs, que “les dotze vagin tocant...”.

5. **Que Jesús va néixer en una cova.** És veritat, però, que moltes cases dels poblets d’aquell temps incloïen una cova en el pis inferior, utilitzada freqüentment com a estable. En tot cas no és probable que es tractés d’una cova aïllada.

6. **Que hi hagués un bou i una mula (o ase).** Lluc diu que Maria posà l’infant en una menjadora (2,7) però no parla d’animals. El lògic és que, en cas d’haver-n’hi, els haguessin tret. El costum de posar-hi el bou i la mula, divulgat per sant Francesc d’Assís, el gran propagandista dels pessebres, es basa en el text d’Isaïes que presenta els animals

El naixement. Capella dels Àngels, Camp dels pastors, Bet Sahur.

més agraïts que els homes: “Un bou coneix el seu propietari, i un ase, l’estable del seu amo, però a mi, Israel no em coneix, el meu poble m’ignora” (1,3). És una reflexió adequada però no un detall històric.

7. **Que els mags fossin reis, fossin tres, de races diferents i els seus noms.** Mateu parla de *magoi* ‘mags o savis’. No en sabem res més. La iconografia els ha presentat sempre en nombre imparell: tres, cinc i fins i tot nou. Se’ls ha volgut fer representants de tota la humanitat, simbolitzada en les tres races més conegudes, que li ret homenatge.

Jo no sé si algú, en arribar aquí, es preguntarà: si traiem tot això, què ens queda del Nadal? La resposta és fàcil i clara: *tot!* Ens queda que Déu s’ha fet home, un de

nosaltres, germà nostre. Ens queda que ens ha assenyalat un camí, un estil de vida.

Ens queda un infant, és a dir, tendresa, esperança, confiança, debilitat. Quan Déu es fa present deixa el perfum de la humilitat. És la seva petjada i la seva marca. Déu mai no es podrà trobar pels camins de l'ambició i de l'orgull.

Ens queda un pessebre, signe de la pobresa i de la marginació. Déu no ha vingut només a evangelitzar els pobres, sinó a fer-se un d'ells. Nosaltres, però, continuem edificant-li palaus. Déu no ha volgut salvar-nos des del poder i de la glòria. Aquest és un mal camí. Hauria estat una salvació des de fora: ens hauria vençut, però no ens hauria salvat. El poder i la glòria són velles arrels que cal empeltar o destruir.

Ens queden també uns bolquers. Un infant necessitat de defensa i de calor. Un Déu que es deixa ajudar per l'home, que agraeix el nostre servei, encara que siguin uns simples embolcalls, un got d'aigua o una mica de perfum. Cal admirar la dignitat de l'home, capaç d'ajudar Déu, i més encara la condescendència de Déu, que es deixa ajudar per l'home.

En bona part hem bastit el Nadal en coses que els evangelis no diuen i, en canvi, hem oblidat coses que diuen, o bé els hem tret tota la càrrega revolucionària que en el seu context tenien, que és pitjor que ignorar-les. Em fixaré només en una: l'anunci del naixement no es fa a les autoritats civils i religioses, ni tan sols al gran sacerdot, com tampoc no es fa als biblistes, teòlegs i canonistes (escribes), als complidors estrictes de les obligacions religioses (fariseus), als pietosos (essenis), i no cal dir als bel·licosos (zelotes, sicaris) i als partits polítics (herodians, etc.). En canvi, s'envia un missatge d'invitació a uns pastors i a uns estrangers. Els pastors formaven part del «poble de la terra», gent inculta i de gens fiar, i els estrangers eren els menyspreats *goïm*, gentils, carn d'infern. Les dues classes formaven l'últim estrat de l'escala socioreligiosa d'Israel. Molts fariseus s'haurien sentit ofesos d'haver de compartir la companyia d'aquesta mena de gent. Definitivament, el protocol de Déu no segueix els criteris dels nostres.

Ens podem preguntar, però, si tots ells no foren invitats o no van saber rebre el missatge, no van descobrir l'àngel o l'estel que els ho anunciava. Devien tenir altres preocupacions i prou cabòries per posar atenció en aquelles historietes infantils. En tot cas, la invitació no havia seguit el curs reglamentari. Per alguna cosa ells eren els representants de Déu, o del poble, o els tècnics en qüestions religioses...

I si Crist tornés a néixer ara, què passaria? Qui serien els invitats? On em trobaria, jo?

Celebració dels 25 anys de la BCI

«La paraula de Déu és regal de l'amor diví per a tothom» així començava la intervenció de Mn. Joan Magí, president de l'Associació Bíblica de Catalunya, dissabte dia 29 de setembre de 2007 a Tarragona durant la celebració dels 25 anys de l'inici del treball de la *Bíblia catalana: traducció interconfessional* (BCI).

El 29 de setembre de 1993 (feia, doncs, catorze anys), la BCI havia estat presentada a la seu de la Facultat de Teologia de Catalunya. Havien calgut onze anys per enllestir el text de la nostra Bíblia. En la presentació de l'acte de l'any 1993, la periodista Ester Romero es referia a aquells anys de treball com el temps «d'un embaràs desitjat, portat amb molta cura i, per tant, molt esperat». I afegia: «Ens omple de goig rebre aquest minyó i ser-hi tants a donar-li la benvinguda i expressar el nostre agraïment a les llevadores que han fet possible aquest naixement. És un minyó semblant a molts altres, però té les seves peculiaritats [...] Aquest minyó, a partir d'ara, creixerà i correrà entre nosaltres i ens donarà Vida, Vida en majúscules, és clar!»

I realment ha estat i és així. I ha estat encertat que la nostra Associació decidís fer la celebració d'un projecte que s'inicià l'any 1982, que fou realitat plena el 1993 i que, des d'aleshores, «creix i corre entre nosaltres, donant-nos Vida, en majúscula!»

A la sala d'actes del Seminari de Tarragona, ens vam aplegar unes dues-centes persones acudint a la convocatòria. A manera de pregària, la trobada s'inicià amb la intervenció del cor Escola Cantorum dels Amics de la Catedral de Tarragona que cantaren dos cants: «Èxode» i «Agios». Tot seguit es passà un audiovisual sobre el text bíblic en general i les traduccions d'aquest i sobre les traduccions catalanes de la Bíblia que culminen, en el present, amb el text de la BCI.

Mn. Joan Magí, president de l'ABCAT remarcà el paper de l'Associació que presideix, en l'endegament i l'edició del text interconfessional de la BCI, conjuntament amb les Societats Bíbliques unides i l'Editorial Claret.

Seguidament, va intervenir el Sr. Francesc Parcerisas, filòleg, que parlà del text bíblic des del punt de vista cultural i de la influència d'aquest en la cultura catalana. Segons ell, la BCI és un testimoni important de la cultura del nostre país.

Seguí la intervenció de Mn. Armand Puig, que fou el coordinador de la traducció de la BCI. L'actual degà de la Facultat de Teologia de Catalunya va fer un breu repàs a la història de la traducció bíblica en llengua catalana. Remarcà el fet que l'Associació bíblica arrela en la tradició d'altres institucions com ara el Foment de Pietat, la Fundació Bíblica Catalana i l'Abadia de Montserrat que han treballat a fi que el poble català «tornés a ser un poble amb Bíblia. I no una, sinó tres!», fent referència a les versions valenciana i baleàrica de la BCI.

Mn. Armand Puig explicità els criteris rigorosos amb què va ser feta la traducció de la BCI, que l'han dut a esdevenir el text estàndard de la Bíblia en català. Des de la primera edició de 1993, el text de la BCI ha anat «madurant» i consolidant-se, fins a esdevenir el text «definitiu», que serà editat a partir d'ara.

L'estabilització del text ha estat també propiciada per la petició feta per la Comissió Interdiocesana de Litúrgia al comitè de redacció de la BCI, amb vista a la incorporació als textos litúrgics catalans, tenint en compte les indicacions que el document *Liturgiam Authenticam* de la Congregació del Culte i Sagraments va donar l'any 2001.

Seguí la intervenció del Sr. Perico Pastor, que ha il·lustrat, per encàrrec d'Enciclopèdia Catalana, el nostre text definitiu. Les seves il·lustracions molt suggerents, «pretenen il·luminar el text i crear-hi clarianes per fer-lo més comprensible», segons explicà. El Sr. Agustí Montal, president de la Fundació Gran Enciclopèdia Catalana, que parlà a continuació, afirmà que la BCI il·lustrada assenyalava una fita per a la cultura catalana.

En la cloenda de l'acte, presidit per Mons. Jaume Pujol, Arquebisbe de Tarragona i primat, aquest remarcà: «ha passat un quart de segle i la BCI continua la seva tasca evangelitzadora i ecumènica, al servei de tot el poble de Déu. Donem-ne gràcies a Déu i demanem-li que la nova edició de la BCI serveixi perquè molta gent sàpiga trobar la seva conversa...».

Acabada la intervenció de l'Arquebisbe de Tarragona, els presents van assistir a la inauguració de l'exposició commemorativa en el Museu Bíblic de Tarragona, que es pogué visitar fins al dia 11 de novembre. Està previst que aquesta exposició pugui ser vista en les altres diòcesis catalanes.

Finalment, més d'un centenar de socis de l'ABCAT ens vam aplegar en el dinar celebratiu.

L'Associació bíblica de Catalunya i el Museu Bíblic Tarraconense, en ocasió de la celebració editaren un llibret, acompanyat d'un DVD, sobre les edicions de la Bíblia en general i les catalanes en particular. Es tracta d'una publicació pedagògica i útil per a docents, que us recomanem.

Felicitem-nos els membres de l'Associació per la nostra Bíblia, la BCI, que és ja la de molts cristians catalans i que, amb un llenguatge clar, planer i fidel a les fonts, contribueix al fet que la Paraula de Déu, en tot moment, il·lumini el nostre camí.

Concepció Huerta

Trobada de la Federació Bíblica Catòlica a Tarragona

Del 9 a l'11 de novembre, l'Associació Bíblica de Catalunya acollí la trobada anual de la subregió del sud i l'est d'Europa de la Federació Bíblica Catòlica a les instal·lacions del Seminari Menor de Tarragona. S'hi aplegaren representants d'Anglaterra, Bèlgica, Luxemburg, Suïssa, Itàlia, Espanya i França junt amb membres de l'ABCAT i en Claudio Ettl, del Secretariat General de Stuttgart.

El primer jorn fou dedicat a compartir experiències i projectes. Cada organització presentà les seves activitats relacionades amb la difusió de la Bíblia, l'explicació de la Bíblia i l'animació pastoral. L'objectiu comú és ajudar l'Església a trobar quin és el lloc de la lectura i la meditació de les Escriptures en el cor de la seva vida i de les seves activitats. L'objectiu no és pas multiplicar els grups bíblics, sinó situar la Bíblia en el centre de la pastoral ordinària de l'Església. És a dir, el llançament i l'animació de grups bíblics com a part de les activitats ordinàries. Aquest primer dia es va cloure amb una trobada molt cordial amb l'arquebisbe de Tarragona Mons. Jaume Pujol i Balcells.

La segona jornada, amb una pausa vora migdia per visitar el Museu Bíblic Tarraconense —que deixà embadalits els visitants—, se centrà en el treball dels *lineamenta* del proper Sínode dels Bisbes sobre la Paraula de Déu. Cadascun dels organismes n'havia fet un estudi. L'interès dels reunits en aquest tema no és gens d'estranyar ja que toca de ple en la tasca que els membres de la FEBIC desenvolupem. Us presentem un breu resum dels aspectes debatuts:

1. L'Església ha de promoure la Constitució *Dei Verbum* i els textos de la Pontifícia Comissió Bíblica del 1993 i del 2001 i convidar tots els agents de la pastoral a posar-los en pràctica.

2. Cal clarificar la funció de l'Esriptura Santa o Bíblia en tant que norma fonamental per comprendre la Paraula de Déu.

3. El Sínode ha de tenir en compte tot allò que ja s'ha fet, sobretot sota l'impuls de la Federació Bíblica Catòlica, després de la promulgació de la Constitució *Dei Verbum*, en les diferents sensibilitats de la catolicitat.

4. El Sínode ha de recordar que s'imposa l'evangeluari sobre el bisbe en el moment de la seva consagració i que els bisbes són els primers responsables de la difusió de la Paraula de Déu —i de les Esriptures Santes— a tots els homes de bona voluntat. Això fou recordat llargament i clarament en el Sínode sobre els bisbes.

5. El bisbe ha de compartir aquesta responsabilitat i aquesta missió amb els agents de pastoral (preveres, diaques, laics, homes i dones) i proporcionar-los una formació adequada i adaptada a tots els medis de vida on aquest missatge ha d'arribar.

6. Aquest ensenyament ha d'encaminar-se perquè tot creient esdevingui portador de la Paraula gràcies a una lectura de la Bíblia que nodreixi la seva vida espiritual quotidiana al llarg de tota la vida i li desvetlli el gust de compartir-la amb els altres.

7. Amb respecte per la diversitat dels mètodes de lectura i apropiació de la Paraula de Déu a través de la lectura de la Bíblia, el Sínode ha de recomanar una lectura que respecti el text dins la seva integritat, però que defugui de tota utilització fonamentalista.

8. Tot membre del poble de Déu ha de tenir accés a la lectura de la Bíblia. Per a aquells que no saben llegir i tenint en compte les cultures on allò visual, la imatge i la gesticulació dominen sobre l'escrit, el missatge bíblic s'ha de traduir perquè pugui ser entès altrament que de forma escrita.

9. La lectura litúrgica dels textos bíblics és necessària, però no és suficient perquè l'Escriptura Santa aportí fruits de vida espiritual al creient. Cal llegir tota la Bíblia. Caldria revisar les lectures litúrgiques, proposar cicles alternatius de lectura.

10. L'Església hauria de donar una Paraula de salut profètica urgent al món sencer, solidaritzat pels mitjans de comunicació. Aquesta Paraula hauria de recordar a tota la humanitat la responsabilitat envers la Creació que el Pare de Jesús li ha confiat. L'Església ha de recordar la importància de la Paraula de Déu en el diàleg entre cultures.

11. L'objectiu pastoral del Sínode ha de centrar-se no tan sols en la creació d'unes estructures de pastoral bíblica, sinó més aviat afavorir l'animació bíblica de tota la pastoral.

El treball de la trobada seguí amb la informació de les activitats del Secretariat General, les qüestions relacionades amb la propera Assemblea Plenària de la FEBIC que se celebrarà a Tanzània i el futur canvi de coordinador de la subregió.

Cada dia es conclougué el treball amb la celebració de l'Eucaristia a la petita capella del seminari, però el diumenge compartírem la Paraula i el Pa amb els cristians de la parròquia de Sant Pere i Sant Pau, en la missa parroquial presidida per Mn. Joan Magí.

M. de l'Esperança Amill

El llibre del Papa Benet sobre el Senyor Jesús de Natzaret: reflexions del traductor català

En gairebé tots els comentaris que he llegit del llibre els recensors fan referència al que escriu el Papa al final del pròleg: «No cal que ho digui que aquest llibre de cap manera no vol ser un acte de magisteri de l'Església: no és més que expressió de la meua recerca personal de “la presència del Senyor” [Sl 27,8]. Tothom és lliure de contradir-me. Només demano que lectors i lectores em concedeixin per endavant aquella simpatia, sense la qual no hi ha entesa possible.» Quan ho vaig llegir, vaig pensar tot d'una en el que jo mateix, —testimoni de les poques simpaties que recull en cercles progressistes— havia escrit, un xic sorneguer, en el meu llibre sobre els cants del propi de la missa, que «en molts medis no sols és rebutjable tot el que Ratzinger hagi dit, sinó també tot el que no ha dit

encara» [pàg. 107]. Quan vaig escriure això, Ratzinger tenia el càrrec de prefecte de la Congregació de la Fe. I no era cap secret que hi hagués tensions entre el magisteri i la teologia acadèmica. La ironia era que la tensió s'hagués independitzat d'allò que podia haver-la causada, i que fos possible pronunciar el rebuig abans d'haver passat res. I, evidentment, a la plaça pública els teòlegs tenen les de guanyar: amb l'ajut dels mitjans de comunicació que fan el negoci de destapar els secrets oficials i d'escandolosos. (En Pere Quart diria: «Com l'àvol escarabat / que amb sutzura fa mercat»).

La teologia acadèmica pot fàcilment guanyar-se el beneplàcit de l'opinió pública contra un magisteri de l'Església concurrent, perquè la ignorància del poble que consumeix notícies inclina més a l'escàndol que a la poderació. Dins aquest context les paraules del Papa contenen al meu entendre una punta d'ironia que no tothom deu estar disposat a reconèixer amb honradesa. I fóra saludable estar-ho, perquè al fons de totes aquestes facècies divertides hi ha una qüestió de teologia que bé mereix la reflexió.

Dins un llibret, ja antic, d'Urs von Balthasar (*Theologie der Geschichte*, Einsiedeln, 1950, pàg. 19-22) vaig llegir un comentari a 1Co 13,13: «mentrestant subsisteixen la fe, l'esperança i l'amor, tots tres; però l'amor és el més gran», que no sols em va fer veure el que abans no havia vist, sinó que va fer que corregís un error. Pau no diu ni vol dir que a l'altra vida la visió beatífica hagi d'anul·lar la fe i que la possessió del Regne de Déu hagi de deixar sense objecte l'esperança. No és que la fe i l'esperança siguin virtuts per aquesta vida i que en l'altra només ens resti l'amor. Pau ho ha dit ben clar això, només que abans no m'hi havia fixat, acaba de dir que l'amor «tot ho excusa, tot ho creu (*pisteuei*), tot ho espera (*elpizei*), tot ho suporta» (v. 7). És a dir, la fe i l'esperança ja estan d'alguna manera incloses dins l'amor. En aquest sentit Balthasar arriba a afirmar que una mena d'*epicuresi* fa que aquestes tres virtuts estiguin compenetrades l'una dins les altres —com les persones de la Santíssima Trinitat—, és a dir, no és que en l'altra vida sabrem i comprendrem el que en aquesta vida no tenim més remei que acceptar pel testimoni de Déu, sinó que ja en aquesta vida, *in statu viatoris*, cal que afirmem —com escriu Balthasar— que «fe és més que ciència, creure és més que saber».

La bestreta de simpatia que demana el Papa dels seus lectors és també en certa manera aquest «més» que té la fe sobre la ciència, el creure sobre el saber. Tots ja ho hem experimentat: la carta de la persona estimada es llegeix amb més intensitat que l'escrit d'un desconegut; la paraula de l'amic s'escolta amb una simpatia que ja predisposa al beneplàcit; en canvi, el professor de teologia que havia d'escriure una recensió del llibre del Papa segurament que va posar una atenció especial en enxampar-hi errades. «Cantava l'aucell en lo verger de l'amat. Venc l'amic, qui dix a l'aucell: “Si no ens entenem per llenguatge, entenam-nos per amor; car en lo teu cant se representa a mos ulls mon amat”» [Ramon Llull, *Llibre d'amic e amat*, 26].

L'entesa que surt de l'amor té una altra dimensió que la que ve d'una comprensió purament intel·lectual.

Aquest «més», que és part integrant de l'estructura de la fe, és a dir, d'una fe abeurada d'amor i d'esperança, de cap manera no vol dir que ens situem en un pla d'irracionalitat propici al fonamentalisme, sinó que és un «més» que s'afegeix a l'acte de l'enteniment i d'ell en fa una comprensió oberta. És acceptar que et diguin: «Això ara tu no ho entens; ja ho entendràs més tard» (Jn 13,7), i justament en aquest acceptar allò que encara no comprenem del tot hi ha la condició de «tenir part amb l'Altre» [v. 8]. Aquest encara no saber del tot és ja participar en el saber de l'altre. Pel saber racional i la ciència

basta un de sol. Per a la fe, en calen dos: l'amic i l'amat. «Entendre's per amor» fa de l'acte intel·lectual un diàleg. En el cas de la fe teològica, l'assentiment no es fa davant un paper escrit, davant l'Escriptura o davant una definició del magisteri, sinó davant Déu en persona, i és per això que l'amic diu que en el cant de l'ocell: «se representa a mos ulls mon amat». I si el Papa escriu que «sense una simpatia preliminar no hi ha entesa possible», vol dir que la lectura d'un llibre escrit no vol ser més que el vehicle d'una entesa personal, de la mateixa manera que en el cant es fa present l'amat als ulls de l'amic.

Encara vaig tenir l'honor de conèixer personalment el biblista Fridolin Stier, que en aquell temps els estudiants de teologia de Tübinga tenien per una mena d'oracle. En un dels seus apunts de diari —*Vielleicht ist irgendwo Tag*— escriu aquesta petita narració: «I llavors el Verbum Dei va arribar a casa d'un biblista de molta anomenada, que estava a punt de publicar un llibre sobre l'essència i l'eficàcia de la paraula de Déu. “És una visita molt oportuna, aquesta” —va dir el professor—, “segurament ja heu sentit parlar del meu llibre. Amb gust us en llegiré un tros.” El Verb de Déu va fer un signe amb el cap: “Llegiu si us plau, senyor Professor, escolto amb totes les meves orelles.” Un llegia, l'altre escoltava. Quan el professor va acabar de llegir, desà el manuscrit, va alçar els ulls i veié la mirada... No va gosar fer cap pregunta. Fins que finalment va parlar el Verb de Déu: “Magistral, senyor Professor, enhorabona! Però no estic gens segur que ho hàgiu entès bé, això. Sabeu?, en les vostres paraules m'he sentit considerat, comentat, descrit objectivament, i tot això em fa una impressió estranya, exactament com si tingués davant els ulls el meu propi cadàver... En un passatge heu escrit —i em sembla molt pertinent— que sobretot no són veritats que jo vulgui revelar —heu dit: “veritats que cal acceptar com a veritables” —, que més aviat el que vull és l'home mateix. És això, senyor Professor, és això.” I un altre cop es veié aquella mirada. El Verb de Déu s'alçà i va anar cap a la porta. “Què voleu de mi?” —li va dir el Professor cridant. “Us vull a vós” —va dir el Verb de Déu—, “a vós!” I la porta es va tancar suaument.»

No crec que tots els qui han comprat el llibre, l'hagin llegit. Molts el tindran guardat a la llibreria i potser no el llegiran mai. Mai no trobaran l'estona oportuna. Els qui l'han llegit es deuen poder repartir en dues fraccions: la dels «mestres de la llei» que pròpiament no cerquen un interlocutor, perquè pel saber de la ciència basta un de sol, sinó afermar-se en el que ja saben i, si ve al cas, trobar un motiu de dir que no (cf. Lc 6,7; Jn 8,6) i demostrar així que un altre no cal; aquests són els qui obren el llibre de la mateixa manera que el metge forense obre un cadàver sospitos, el cadàver que el Verb de Déu tenia davant els ulls quan el Professor llegia tan magistralment. I la fracció dels qui creuen que l'autor mereix la simpatia ja abans d'encetar la lectura, per endavant. Només aquests seran capaços de llegir dos cops passatges que no hagin entès prou bé i la bestreta de simpatia que li hauran concedit els donarà el dret de dir que ja pertanyen al seu cercle d'amics. Només aquests veuen una mirada que els mira,

perquè la comunió de bell antuvi entre el qui parla i el qui escolta fa que les paraules esdevinguin representació.

I més que defensar ara aquest escrit del Papa, el que m'interessa és examinar les intencions dels qui el critiquen. Només volia advertir que això que diu en el pròleg del seu llibre no sols em sembla condició necessària per a llegir el seu llibre amb profit, sinó que també és invitació a repensar la tendència de la nostra supercultura de fer jugar la racionalitat contra la confiança i de justificar la malfiança amb un distanciament a nom d'una tolerància malentesa sota la llei de «no esquitxar ni rebre esquitx» que, en definitiva, deu ser la canonització del desamor.

«Creure és més que saber.» El mot «més» ja indica que no es tracta de cap alternativa. La racionalitat del saber no es nega. Només es diu que la fe és «més» que això: és relació; si voleu, relació amorosa, en tot cas familiaritat que suposa participació en uns béns comuns i, si cal, tolerància en el sentit més genuí de la paraula —de *tolerare* 'portar'—: «portar les càrregues els uns dels altres» (cf. Ga 6,2); familiaritat que és el contrari d'anonimitat, és la possibilitat que et diguin: «T'he cridat pel teu nom: ets meu» (Is 43,1), i també: «Fill, tu sempre ets amb mi, i tot el que és meu és teu» (Lc 15,31). I no només possibilitat que et diguin, sinó fins i tot dret de dir a redós de la pregària sacerdotal que fa Jesús al Pare: «Tot allò que és meu és teu i allò que és teu és meu» (Jn 17,10). L'altra cara d'aquesta visió idíl·lica és justament l'anonimitat que deia just ara, dels que llur saber no és participació i per això mateix fan dels altres personatges irreals. I en no participar amb altres d'uns béns comuns, no coneixen i no són coneguts; és la situació d'aquells que truquen a la porta i senten que l'amo de dins estant els diu: «No sé qui sou» (cf. Mt 25,12; Lc 13,25.27).

«Dignus a dignis laudatur», diu una antífona antiga de l'ofici de la festa dels Innocents: la familiaritat que s'estableix en la lectura, entesa d'aquesta manera tan singular, es basa en una afinitat; i ara modificant una mica un text de la Carta als Hebreus, podem dir que el qui dóna i el qui rep són *ex uno*, tenen una mateixa condició (cf. 2,11). «Dignus a dignis laudatur»: un pot ser digne de lloança, però només els qui també ho són, són capaços de veure-ho i dir-ho. I és per això que el lloador, abans d'encetar la lloança, prega: «Dignare me, laudare te». L'oferta de poder llegir ara el llibre en català també vol contribuir a fer-nos-el més familiar.

Les paraules que llegiu, com el cant de l'ocell del *Llibre d'amic e amat*, volen suggerir la presència mateixa del qui ens parla: el Papa mateix parla ara en català.

Que siguem capaços de sentir aquesta dimensió del diàleg, dirà molt a favor nostre.

Xavier Moll

La Bíblia Catalana traducció interconfessional és lliurada al sant pare Benet XVI

Mons. Jaume Pujol Balcells, arquebisbe metropolità de Tarragona, i Mons. Lluís Martínez Sistach, arquebisbe metropolità de Barcelona, en nom propi i dels bisbes de les províncies eclesiàstiques Tarraconense i de Barcelona, han fet arribar al sant pare Benet XVI la *Bíblia catalana: traducció interconfessional* en tres volums, en la preuada edició de la Fundació Enciclopèdia Catalana.

Aquesta edició, bellament il·lustrada per Perico Pastor, amb més de mil il·lustracions, ha estat impulsada per l'Associació Bíblica de Catalunya.

En la carta dirigida al Sant Pare, es remarca que aquesta traducció «ha servit durant aquests vint-i-cinc anys per a difondre a tot Catalunya la Paraula de Déu en la seva llengua vernacle.» «S'ha procurat complir el que demana la constitució *Dei Verbum*: que es facin traduccions exactes i adaptades a diverses llengües en col·laboració amb els germans separats.» Gràcies a això, «tots els cristians de Catalunya han pogut usar i continuar usant una mateixa versió de la Paraula de Déu, ajudant així a un major amor i veneració per les Sagrades Escripures.»

Els prelat expressen també a Benet XVI la seva seguretat «que tot plegat servirà per a promoure i fer progressar l'ecumenisme, ja que és un bon instrument per al diàleg, com demana el decret *Unitatis redintegratio*.»

Cal assenyalar també que el text de l'última revisió que s'ha fet de la BCI ha estat aprovat per la Conferència Episcopal Espanyola. Aquesta darrera versió és la que s'ha editat patrocinada per la Fundació Enciclopèdia Catalana, que n'ha fet una edició de 970 exemplars enquadernats en pell i numerats. El número u és el que s'ha lliurat a Benet XVI.

Extret de la nota de premsa de la Revista Església de Tarragona (Novembre 2007)

Comiat al professor Josep Ribera

La vigília del dia de Nadal va morir a Sant Cugat del Vallès el professor Josep Ribera Florit, catedràtic emèrit de Filologia Semítica de la Universitat de Barcelona i membre eminent de la nostra Associació Bíblica de Catalunya.

El Dr. Ribera havia nascut a Barcelona l'any 1935. Estudià filosofia i teologia a Roma. Allí obtingué la llicenciatura en Teologia l'any 1962. De retorn a Barcelona, començà a estudiar Filologia Semítica amb els grans erudits Josep Millàs i Vallicrosa i Alejandro Díez Macho. El professor Díez Macho li dirigí la tesi doctoral, que portava el títol de *El Targum babilònic a los profetas* (1974).

La seva carrera com a professor començà a la Universitat de Barcelona l'any 1967, on fou professor primer de llengua àrab i posteriorment d'hebreu i arameu. L'any 1989 guanyà la càtedra

de llengua aramea d'aquesta universitat. Fou en diverses ocasions director de la Secció d'Estudis Hebreus i Arameus de la Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona. Es jubilà com a catedràtic l'any 2005 i fou tot seguit nomenat catedràtic emèrit.

La tasca investigadora del professor Ribera ha estat immensa. S'ha dedicat fonamentalment a l'estudi de les versions aramees dels llibres dels profetes —els targums— i també ha estudiat diversos aspectes de la història lingüística de l'aramèu. Un altre camp que no deixà mai al llarg de la seva fecunda vida acadèmica va ser l'estudi de l'obra del poeta jueu català Meixul·lam de Piera que va viure a Girona en el segle XIII. En aquests moments es troba en premsa la seva versió del divan poètic d'aquest autor. És un llibre de gran importància que ha comptat amb la col·laboració de la seva alumna Esther Jiménez i de l'esposa del Dr. Ribera, la poetessa Esther Bartolomé-Pons.

La bibliografia científica del professor Josep Ribera és immensa: *Biblia babilònica: profetas posteriores (targum)* (Salamanca 1977), *Targum Jonatán de los profetas posteri-*

El Dr. Josep Ribera amb el seu fill Ezequiel

ores en tradició babilònica: *Isaías* (Madrid 1987), *Targum de Isaías* (València 1988), *Targum Jonatán de los profetas posteriores en tradició babilònica: Jeremías* (Madrid 1992), *Traducción del targum de Jeremías* (Estella 1992), *Targum Jonatán de los profetas posteriores en tradició babilònica: Ezequiel* (Madrid 1997), *Crestomatía del arameo clásico-oficial* (Barcelona 2001), *Targum de Ezequiel* (Estella 2004). A més d'aquests llibres ha escrit molts articles científics publicats en moltes diverses revistes d'arreu. El nostre BUTLLETÍ publicava sovint els estudis que el Dr. Ribera solia presentar a les Jornades de l'Associació Bíblica de Catalunya. Josep Ribera al llarg dels darrers 30 anys ha participat en les trobades de la nostra associació. Cal afegir que va traduir també diversos llibres de la secció dels profetes per a la *Bíblia catalana: traducció interconfessional (BCI)*.

D'entre els membres de l'Associació Bíblica, el professor Pere Casanellas i jo mateix, hem estat els deixebles que hem seguit més de prop al llarg dels darrers gairebé vint-i-cinc anys l'obra de recerca del Dr. Ribera. Mai no oblidarem la seva generositat científica, el seu saber, la seva bondat i el seu sentit de l'humor, que van fer que fos un professor profundament estimat. Demanem al Senyor que li hagi concedir de veure la claror de la seva mirada (Sl 67,2).

Joan Ferrer

Jordi Sánchez Bosch i les cartes als Efesis i als Colossencs

Jordi Sánchez Bosch (Barcelona, 1934) és un mestre eminent: doctor en Sagrada Escriptura i professor emèrit de Nou Testament de la Facultat de Teologia de Catalunya. Des de l'any 1996 és membre de la Pontificia Comissió Bíblica. Ha escrit molts de llibres importants sobre la vida, l'obra i el missatge de Pau, l'apòstol del Senyor Jesús de Natzaret. Com a obsequi de Nadal per a tots els qui estimem la Paraula del nostre Déu, ens ofereix una nova monografia sobre dues obres discutides dins del corpus paulí: les cartes als Efesis i als Colossencs (*Efesis i Colossencs: dues cartes de Pau?* [Col·lectània Sant Pacià 89], Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya 2007. 252 pàgines).

L'autor, especialista reconegut arreu sobre l'obra de Pau, s'ha adonat que en la bibliografia internacional dels darrers anys augmenta el nombre dels estudiosos que accepten l'autenticitat de Col —i fins i tot d'Ef—, o bé que tendeixen a situar aquests dos escrits

molt a prop de les cartes indiscutiblement autèntiques de Pau (Rm, 1-2Co, Ga, Fl, 1Te i Flm). Davant d'aquests nous aires en el complex món de l'exegesi paulina, ell també ha volgut aportar les seves reflexions al debat acadèmic.

L'aspecte que més crida l'atenció d'aquest volum, que honora amb la seva saviesa la doctíssima «Col·lecció Sant Pacià» de la Facultat de Teologia de Catalunya, és que Jordi Sánchez Bosch afronta l'estudi de l'autenticitat paulina d'aquests dos escrits neotestamentaris des de la teologia. Crec que és una perspectiva molt intel·ligent per salvar l'escull del gran nombre de paraules que surten sols en aquests escrits (*hapax legomena*) i que ha constituït el camp clos en què han lluitat molts dels campions de la no-paulinitat d'aquests dos escrits que el meu mestre estudia.

Jordi S.B. s'adona que el gran problema d'aquests escrits és de caràcter teològic: en Col 1,24, per exemple, l'apòstol pretén suplir «el que manca als sofriments de Crist» i en Ef sembla que els «apòstols i profetes» són el fonament de l'Església en lloc de Crist. Aquests són temes teològics que cal estudiar des de la teologia de les cartes universalment reconegudes com a paulines. La qüestió que l'autor estudia és: fins a quin punt el pensament d'Ef i Col coincideix amb el dels escrits «autèntics» de Pau? El Dr. Sánchez Bosch mostra que la diferència que hi ha entre Ef i Col i les altres cartes paulines és comparable a la que manifesten les diverses cartes indubtables entre si.

Ens trobem davant d'un llibre ben escrit —no hem d'oblidar mai que l'autor és fill del poeta Sebastià Sánchez Juan, autor interessantíssim, l'obra del qual afortunadament torna a ser disponible gràcies a una acurada edició feta fa poc pels seus fills— que ens permet de fer un viatge a través del formidable pensament teològic de Pau, cosa aquesta que sempre constitueix un veritable goig per al pensament i per a l'esperit.

Per molts anys, Jordi, per aquest nou llibre, que ens convida a submergir-nos de nou dins el fascinant pensament de Pau!

Joan Ferrer

«Tu, només Tu, cova del Verb, m'aculls»

Climent Forner, senyor de la poesia

Mn. Climent Forner, capellà, poeta, mestre i amic enamorat de la Paraula del nostre Déu, que li dóna força i valentia, en la joventut dels seus gloriosos vuitanta anys acabats de fer, ha publicat un llibre impressionant: *Preneu-m'ho tot, deixeu-me la Paraula. Poesia, 1945-2007* (Berga: Edicions de L'Albí 2007. 717 pàgines). És una obra destinada a perdurar en la història de la poesia catalana de tots els temps.

L'estructura d'aquest volum ens presenta gairebé en forma de mapa la geografia mítica i mística de la dinàmica que la poesia de C.F. ha anat adquirint al llarg dels anys. Vegem-la en detall:

Poema

I. Carrer Major, 20

1. Àlbum de família
2. Calaixera de la iaia

Calaix primer: estampes

1. Aigües profundes
2. Taula parada
3. Roses i flames
4. Rostres

Calaix segon: retalls

Calaix tercer: romanços de cec

3. Auques
4. Goigs
5. Magníficat queraltí

Primera part: La Benaurada

Segona part: Petit coral a Santa Maria de Queralt

6. Tríptic florallesc

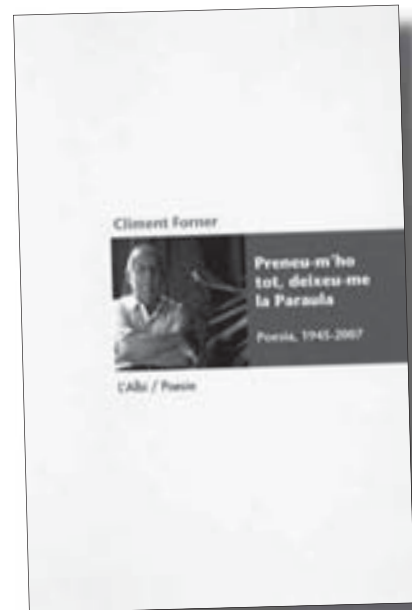
II. Liridunvau, liridonvon

1. Arondeta (Versos per-versos)
2. Tres lletres, tres
3. Etcètera

III. Entre el vestíbul i l'altar

IV. L'Ull de Taüll

1. L'Ull de Taüll
2. Introit

3. Oratori de Nadal
4. Vespres de diumenge
5. Cants de Viver

V. Versions

1. Guillem de Berguedà i altres trobadors
2. Altres autors antics
3. Ausiàs March

Penso, ho he dit i ho escrit en diverses ocasions, que Climent Forner és un poeta fonamental i absolutament imprescindible en la literatura catalana de la segona meitat del segle xx i d'aquest començament del segle xxi. Crec que ningú com ell ha estat capaç d'expressar en versos catalans una gamma tan àmplia d'experiències humanes formulades com a diàleg entre l'home, la comunitat del seu poble i el Misteri que dóna sentit a l'existència. La poesia de C.F. recollida en aquest llibre és un clàssic contemporani.

Davant de la força objectiva d'aquesta veu poètica, cal fer també una darrera consideració: per què C.F. no és un personatge «mediàtic» en la cultura catalana contemporània? Per mi hi ha tres factors que ens permeten donar resposta a aquesta pregunta: C.F. no és corifeu de ningú, és capellà i és un home que ha volgut viure i ésser entre la seva gent, a les terres del Berguedà, lluny del grans centres culturals de Barcelona. La seva poesia parla de l'home, de la paraula i del Misteri. Cap d'aquests elements no pot ni vol formar part de la cultura mediàtica dels «focs d'encenalls», perquè, tal com diu l'Escriptura: «Tal com la pluja i la neu cauen del cel i no hi tornen, sinó que amaren la terra i la fecunden, i la fan germinar fins que dóna llavor als sembradors i pa per a aliment, així serà la paraula que surt dels meus llavis: no tornarà a mi infecunda. Realitzarà el que jo volia, complirà la missió que jo li havia confiat» (Isaïes 55,10-11).

Un llibre que ens parla de la Paraula amb majúscula.

El poeta ha descobert que hi ha mons que sols es poden abastar pel poder de la Paraula —del Logos— que en l'origen dels temps va ser força creadora del cosmos, que després esdevingué llibre per a ser devorat, tal com ens narra en un text prodigiós el vell profeta Ezequiel:

Llavors vaig veure una mà que m'oferia un llibre en forma de rotlle. El desplega davant meu: estava escrit a banda i banda i era ple de lamentacions, gemecs i planys. I em va dir: «Fill d'home, menja això que reps. Menja't aquest escrit i vés a parlar a Israel.» Jo vaig obrir la boca, i em va fer menjar aquell rotlle, mentre em deia: «Fill d'home, empassa-te'l, i que t'ompli les entranyes, aquest rotlle que ara et dono.» Me'l vaig menjar, i a la boca m'era dolç com la mel (Ezequiel 2,9-3,3).

El poeta —C.F.— és aquell que ha quedat embuixat per la força sense parió d'aquest Logos («Uso paraules i no hi ha paraules / per a comprendre el teu profund misteri», «Cant de Climent, XV») i per la puixança de la llengua catalana: «La ploma mateixa se

me n'ha anat a escriure en català, i segueix en el mateix llenguatge, que és lo que Déu m'ha donat i m'ha ensenyat la mare» (Carta de Verdaguer al marquès de Comillas, des del Mont, 6 de setembre de 1884).

Climent Forner és un home que ha viscut i ha escrit enmig de paradoxes: vivència religiosa i compromís social i patriòtic; Bíblia i premsa diària; quotidianitat i transcendència; anècdota i categoria; pàtria i Pàtria; fe i vida; vida i fe; fe i poesia; poesia i fe; amor i humor, etc. Ell mateix s'ha definit com «un foll enamorat de la paraula gràcies a la Paraula» (carta personal datada a Viver i Serrateix, el 6 de juliol del 2003). És l'home que «ha dit els únics mots a dir», els mots sacramentals que, en l'experiència cristiana, són la culminació de tota experiència: per la paraula s'arriba a la Presència, «port segur» («Cant de Climent, III») de tot el viatge que és la vida. El poeta sap que no ha fet sol aquest viatge: «Al llarg del temps, qui m'acompanya? Tu» («Salm 113, IV»); la Paraula és la seva casa: «única tenda contra el vent alçada» («M'habites i t'habito en ple desert»). Ara podem entendre el títol d'aquest llibre, i la raó per la qual aquesta Paraula s'escriu amb majúscula.

Per molts anys, Mn. Climent! Que el Senyor et beneixi sempre per tot el que ens has donat, que és molt.

Joan Ferrer

La Núria Calduch es troba amb Jesús i amb les altres dones

La Núria Calduch-Benages és la més sàvia: totes les persones que llegiu el nostre BUTLLETÍ ja heu tingut ocasió de llegir les ressenyes de tots els llibres que va publicant. Aquest Nadal ens ha regalat un altre llibre escrit en italià: *Il profumo del Vangelo. Gesù incontra le donne* (Milano: Paoline 2007. 150 pàgines).

És un llibre que ens presenta les trobades de Jesús amb diverses persones: la dona que patia pèrdues de sang (Mc 5,25-34), la sirofenícia (Mc 7,24-30), la pecadora de Lc 7,36-50, les deixebles de què parla Lc 8,1-3 i Maria de Betània (Jn 12,1-11). La darrera trobada —la que fa sis— és amb dama Saviesa, un personatge ben singular que apareix ja en el Primer Testament (la Bíblia hebrea) i que, d'alguna manera és personificada en Jesús, última i definitiva Saviesa de Déu.

És un llibre deliciós, que espero que algun dia tothom podrà llegir en català, perquè la Núria en sap molt, de llegir l'Evangelí i ha esdevingut una mestra que ens fa assaborir de manera preciosa el gust de la paraula del nostre Déu.

Les lectures que ens presenta la Núria en *El perfum de l'Evangelí* estan fetes a la manera de la *lectio divina*: es tracta d'aprendre a llegir i a assaborir la Paraula de Déu, a fi que nosaltres aprenguem a configurar la nostra vida cada vegada més al Senyor Jesús, que se'ns ofereix fet Paraula de vida en el seu evangelí.

Cal tenir present, però, que les lectures de la Núria són també una obra d'una professora molt sàvia: les deu pàgines finals del llibre ens presenten tota la bibliografia especialitzada internacional que la Núria ha controlat i que ens demostren que és,

com jo sempre he dit, la més sàvia de les estudioses de la Paraula de Déu.

Penso que un llibre així, que parla de trobades de diverses dones amb el Senyor Jesús no es pot pas haver escrit sense haver experimentat també en la pròpia vida la seva presència vivificadora. Sols es pot transmetre allò que prèviament s'ha contemplat.

Vull felicitar des del nostre BUTLLETÍ de l'Associació Bíblica de Catalunya la Núria Calduch-Benages per aquest nou llibre de lectura de la paraula de Déu que ens acaba d'obsequiar: per molts anys!

Joan Ferrer

PAUL JOÛON – TAKAMITSU MURAOKA, *Gramática del hebreo bíblico*. Edición en español preparada por Miguel Pérez Fernández (Instrumentos para el estudio de la Biblia XVIII), Estella: Verbo Divino 2007. LIII + 874 pàgines.

El professor Miguel Pérez Fernández, que va ser catedràtic de Filologia Semítica de la Universitat de Granada, i que és un dels més savis investigadors de l'hebraisme espanyol, acaba d'oferir-nos una esplèndida versió espanyola de la gramàtica de la llengua hebrea de la Bíblia de Paul Joüon i del savi hebraïsta d'origen japonès Takamitsu Muraoka, publicada en una segona edició notablement revisada pel Pontificio Istituto Biblico l'any 2006. La primera edició d'aquest llibre fonamental es va publicar en francès l'any 1923 i va ser traduïda a l'anglès i notablement revisada per Muraoka per primera vegada l'any 1990 i en una segona edició molt millorada el 2006. El Prof. Miguel Pérez ha fet una veritable versió d'orfebre i ens ha ofert una gramàtica que és en aquests moments la millor que existeix en el mercat internacional i que és una obra de consulta imprescindible per a qualsevol personal que vulgui fer un estudi seriós del text hebreu original de la Bíblia.

OTHMAR KEEL, *La iconografía del Antiguo Oriente y el Antiguo Testamento* (Biblioteca de Ciencias Bíblicas y Orientales 9), Madrid: Editorial Trotta 2007, 422 pàgines.

El llibre del professor Keel sobre la iconografia de l'Orient Antic és un veritable clàssic que ajuda a comprendre la Bíblia d'una manera diferent, a partir de les representacions gràfiques de realitats del món antic contemporani o anterior a l'època en què va ser escrita la Bíblia.

La iconografía del Antiguo Oriente y el Antiguo Testamento és una obra que conté una gran quantitat de dibuixos, fotografies i gravats que ens permeten de comprendre com en el món antic eren representats els fets i les accions que se'ns descriuen en diversos indrets de la Bíblia, fonamentalment en el llibre dels Salmos. És força probable que la imaginació religiosa dels autors bíblics es trobés influïda per aquestes representacions que formen part d'un món cultural que compartia moltíssimes coses. A nosaltres, lectors i lectors de dos mil cinc-cents anys després, aquest llibre ens ajuda en gran mesura a situar-nos en aquell món d'idees i d'imatges i això ens permet de comprendre d'una manera nova —i probablement més aprofundida— el missatge de les Sagrades Escriures. És un llibre molt recomanable.

JOSÉ LOZA, O.P., *Génesis 12-50* (Comentarios a la Nueva Biblia de Jerusalén 1B), Bilbao: Desclée de Brouwer 2007. 224 pàgines.

La col·lecció «Comentarios a la Nueva Biblia de Jerusalén» va avançant a molt bon ritme. Ara el professor dominic mexicà José Loza ens ofereix un bon comentari a la segona part del llibre del Gènesi: des de la crida de Déu a Abraham fins al final de la història de Josep. En aquests capítols fonamentals del Gènesi hi trobem el text de la Nueva Biblia de Jerusalén acompanyat d'un bon comentari —sense precisions de caràcter tècnic ni filològic, tal com és la norma de la col·lecció— als episodis d'Abraham, pare dels creients, d'Isaac, de Jacob i els seus fills, i de tota la història de Josep i els seus germans a Egipte. És un llibre que ens pot ajudar a fer una lectura més aprofundida del text del primer llibre de les Sagrades Escripures.

VÍCTOR MORLA ASENSIO, *Job 1-28* (Comentarios a la Nueva Biblia de Jerusalén 15A), Bilbao: Desclée de Brouwer 2007. 501 pàgines.

L'extens comentari de la primera meitat del complex i fascinant llibre de Job que ens ofereix Víctor Morla és molt singular i interessant. Job és un dels llibres més complexos de tota la Bíblia hebrea: la llengua és sovint estrangera, sense paral·lels en altres textos hebreus, i el missatge és dur i desconcertant. És un llibre que ens parla

d'un home revoltat contra Déu i contra els homes, que des del sofriment intenta trobar resposta al misteri de Déu.

Víctor Morla és un dels més grans especialistes d'Espanya en els llibres sapiencials de la Bíblia. Aquí ens presenta un comentari molt suggeridor, que té en compte la millor literatura internacional sobre Job.

Si jo hagués de recomanar en aquest moment un sol comentari —evidentment mancat de precisions tècniques, perquè no es dirigeix a especialistes que llegeixen el text hebreu, sinó a un públic de persones cultes interessades— sense dubte em decantaria per aquest que aquí presento per la seva claredat i la seva profunditat en l'anàlisi teològica i literària del text de Job.

JUAN JOSÉ AYÁN – PATRICIO DE MAVASCUÉS – MANUEL AROZTEGUI (EDS.), *Filiación II. Cultura pagana, religión de Israel, orígenes del cristianismo*, Madrid: Editorial Trotta 2007, 370 pàgines.

Aquest volum recull les actes de les jornades d'estudis que el Instituto de Filología Sant Justino de Madrid va dedicar en el anys 2005 i 2006 a «La filiación en los inicios de la reflexión cristiana». Conté 17 estudis de diversos especialistes espanyols i d'altres indrets d'Europa sobre el concepte de filiació.

La pregunta de fons és: com cal entendre l'afirmació cristiana que Jesús és el

Messies, fill de Déu? Les respostes vénen des del camp de la cultura pagana (grega i romana), des de la fe d'Israel (saviesa i apocalíptica) i des dels orígens del cristianisme (literatura intertestamentària, evangelis canònics, evangelis apòcrifs i en alguns dels primers teòlegs cristians).

Ens troben davant d'una obra que ens dona nombroses dades per comprendre millor què entenien les primeres comunitats cristianes quan proclamaven que Jesús era el Fill de Déu.

ALFREDO ENCINAS MARTÍN, *El ABC del Nuevo Testamento*, Córdoba: El Almendro 2007. 207 pàgines.

Ens trobem davant d'un llibre ben singular: un missioner veterà (25 anys de servei a comunitats cristianes en l'amazònia peruana) que es dedica durant diversos anys a endinsar-se en la literatura científica sobre el Nou Testament i que ens n'ofereix un resum molt ben documentat que va acompanyat d'unes reflexions pastorals francament molt interessants al final de cada capítol.

El ABC del Nuevo Testamento és un llibre que m'ha agradat molt perquè condensa moltes i bones lectures sobre totes les grans seccions del NT (evangelis sinòptics i Fets dels Apòstols, la tradició de Joan, Pau i els darrers testimonis del NT) i ens ofereix unes idees pastorals, al final de cada secció, que poden ser ben aprofitades per a l'encarnació del missatge evangèlic en la vida quotidiana de les comunitats actuals

de seguidores i seguidors del Senyor Jesús de Natzaret ressuscitat.

Ens trobem davant d'un llibre breu, ben escrit i ben documentat que pot servir com una primera guia per acostar-se a lectures posteriors i més aprofundides dels textos del Nou Testament.

ANTONIO PIÑERO – JESÚS PELÁEZ (EDS.), *Los libros sagrados en las grandes religiones. Los fundamentalismos*, Córdoba: El Almendro 2007. 298 pàgines.

Aquest llibre recull en articles signats per diversos especialistes estudis sobre els textos sagrats de les grans religions: hinduisme, judaisme, cristianisme, islam i budisme.

Cada tema és estudiat des de tres perspectives: 1) Descripció dels llibres sagrats de cada tradició religiosa. 2) Estudi dels processos històrics de canonització dels llibres sagrats. 3) Pregunta per les postures rigoristes en la interpretació d'aquestes escriptures sagrades, que sustenten determinats fonamentalismes religiosos, que tenen arreu del món unes repercussions molt greus.

Els estudis són en general ben interessants i permeten accedir a visions ben documentades i serioses sobre els temes proposats, que certament són d'una actualitat ben notable.

Joan Ferrer

JOAN MARIA VERNET, *Tu, l'enviat de Déu* (Azenai 8), Barcelona 2007.

Heus ací el vuitè volum de la col·lecció “Azenai” sobre Jesús. L'autor, Joan Maria Vernet, és un sacerdot salesià, professor de Sagrada Escripura a l'Institut Teològic Ratisbonne de Jerusalem. Presenta el període de la vida de Jesús conegut per “vida pública”, des de l'inici d'aquesta, amb el baptisme al Jordà, fins a l'arribada a Jerusalem abans de la seva passió i mort.

El llibre està dividit en setanta-sis escenes agrupades en tres parts: “Que s'alegrin el desert i la terra eixuta”, “El Regne de Déu és a prop” i “Anem a Jerusalem”. L'autor el proposa “com un simple hisop que creix en el mur, segons la comparació bíblica, humil presència d'una herba del bosc, però amb el seu perfum, integrat per segles en la litúrgia del temple de Jerusalem.”

Cal tenir gosadia per atrevir-se a escriure una autobiografia de Jesús quan ja fa temps que els “savis” diuen que no estem en disposició de fer-ne la biografia. I tota gosadia es paga amb l'èxit o amb el fracàs. Mai no sol acabar en un terme mitjà. Doncs bé, l'atreviment de Joan Maria Vernet en escriure aquest llibre trenca la disjuntiva per assolir ambdues coses, el reeiximent i el malencert. M'explico.

En criteri dels biblistes, crec que més que d'una biografia novel·lada de Jesús, com pretén l'autor, es tracta en bona part d'una visió subjectiva que manifesta els seus sentiments més que els del Jesús històric. És, doncs, el producte d'una forma concreta d'entendre la fe cristiana

convertida en vivència personal que, evidentment, no és l'única, però que és totalment legítima. Tot i ser Jesús sempre el mateix, hi ha moltes maneres d'apropar-s'hi i de viure el seu missatge. En aquest cas, el llibre no és només l'expressió de la fe postpasqual, sinó de la fe postdevocional.

Per a moltes persones senzilles i pietoses el llibre, però, serà un bon mitjà d'allò que tradicionalment en diem lectura espiritual. S'hi sentiran identificades i el llegiran embadalides. L'autor cerca aquesta finalitat i ho demostra defugint sistemàticament tota qüestió polèmica i tot punt obscur. Subratlla els sentiments dels personatges, especialment els de Jesús i de Maria, fent del relat una exposició parenètica més que no pas exegètica. La lectura del llibre atreu i la narració dels esdeveniments evangèlics en primera persona és una novetat. Potser els dirà poc de nou i la seva vida religiosa no quedarà sotragada, però sí enfortida.

Cal remarcar dues coses: l'ampli coneixement de la Bíblia que posseeix l'autor, cosa que manifesta la seva condició de professor de Sagrada Escripura des de fa molts anys, i la seva no menys gran coneixença de la geografia de Palestina, conseqüència de la seva estada en aquelles terres també des de fa molt temps. Ambdós aspectes li confereixen un atractiu peculiar i donen al llibre agilitat i fluïdesa.

Joan Aragonès

BUTLLETÍ DE L'ASSOCIACIÓ BÍBLICA DE CATALUNYA. Núm. 98. Gener del 2008

Direcció: JOAN FERRER, Apartat de Correus, 85 - 08397 Pineda de Mar. *ESPERANÇA AMILL*, Sant Antoni, 89 - 43800 Valls. *Adreça electrònica:* butlleti@abcat.org. *Secretaria:* Avinguda Diagonal, 424 - 08037 Barcelona. *Administració:* Pla de Palau, 2 - 43003 Tarragona. *Disseny de la coberta:* Narcís Comadira. *Composició:* Imatge-9, SL (Valls). *Impressió:* Gràfiques Moncunill, SL (Valls). DL: B-23633-1978

PORTAL

Joan Magí

Pàg. 1

ARTICLES

Traduir la Bíblia, un fet cultural rellevant

Francesc Parcerisas

Pàg. 3

Il·lustrar la Bíblia

Perico Pastor

Pàg. 8

Do de Déu per a l'edificació de l'Església

Jaume Fontbona

Pàg. 11

Dignitat de la dona i de l'home

Javier Velasco

Pàg. 21

Presentació dels Poemes de Meixul·lam de Piera (Girona s. XIII) de Josep Ribera

Joan Ferrer

Pàg. 31

LA BÍBLIA SENSE SUCRE

Què no diuen els evangelis del Nadal

Joan Aragonès

Pàg. 39

INFORMACIONS

Celebració dels 25 anys de la BCI

Trobada de la Federació Bíblica Catòlica a Tarragona

El llibre del Papa Benet sobre el Senyor Jesús de Natzaret

La Bíblia Catalana traducció interconfessional és lliurada al sant pare

Comiat al professor Josep Ribera

Jordi Sánchez Bosch i les cartes als Efesis i als Colossencs

“Tu, només Tu, cova del Verb, m'aculls”. Climent Forner, senyor de la poesia

La Núria Calduch es troba amb Jesús i amb les altres dones

Pàg. 43

NOTÍCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Joan Ferrer i Joan Aragonès

Pàg. 61